

K diskusi o hospodářském právu v sovětské právní literatuře

IRENA PELIKÁNOVÁ

Mezi funkcemi socialistického státu nabývá po vyřešení třídních antagonismů mimořádně významného postavení funkce hospodářsko-organizátorská. Celé národní hospodářství se stává jednotně řízeným organismem. Řídící opatření často nabývají právní formy. Vzniká nejužší souvislost mezi právními disciplínami a plánovitým řízením národního hospodářství. Právní normy, jimiž stát ovlivňuje chod hospodářství, mají specifické rysy a objevují se názory, jež je řadí do nového právního odvětví — do hospodářského práva. Zpočátku jsou tyto koncepty nejednotné, hospodářské právo pojímají různě široce, přiznávají mu rozdílné postavení. Evidují i nový charakter ostatních vztahů v národním hospodářství, specifickou povahu hospodařících subjektů, specifičnost vztahů vznikajících při realizaci jejich hospodářské činnosti.

Rozvoj teorií hospodářského práva probíhá souběžně s rozvojem politické ekonomie socialismu a s formováním vědní disciplíny zabývající se řízením národního hospodářství.

Při zkoumání specifické úlohy státu ve vztahu k socialistickému národnímu hospodářství docházejí někteří vědci k závěru, že jeho řídicí činnost v této sféře má povahu hospodářské činnosti a vztahy řídicí se přibližují ke vztahům hospodařících subjektů — socialistických organizací. I stát je koneckonců hospodařícím subjektem.

Tak jsou teoreticky popisovány a vysvětlovány nové jevy ve vývoji společenských vztahů podmíněné vznikem socialistického státu. To víceméně registruje i právní věda a odráží ve svých koncepcích.

S rozvojem socialistické právní vědy vznikají i nové koncepty systému práva. Prvé tyto teorie vznikají přirozeně v prvním socialistickém státu — v SSSR, respektive v RSFSR. Začíná převládat mínění, že ani systém práva nelze převzít z buržoazního práva. Představy o novém systému socialistického práva však byly zprvu dosti nejednotné, postupně se vyvíjely a sblížovaly.

Nejen v souvislosti s teoriemi právního systému, ale zejména pod vlivem praktických potřeb vznikly v Sovětském svazu hospodářskoprávní kon-

cepce. Od počátku měly i odpůrce. V literatuře se rozvinula vědecká diskuse o postavení hospodářského práva. Její účastníci usilovali o právně-teoretickou charakteristiku hospodářských vztahů, o popis a vysvětlení právní formy těchto vztahů a o zařazení právních norem upravujících hospodářské vztahy do systému práva. Zastánci hospodářského práva v průběhu diskuse stále přesněji a stále jednotněji vymezovali předmět právního odvětví hospodářského práva. V současné době lze říci, že existuje poměrně jednotné a stabilní pojetí hospodářského práva jako právního odvětví. Toto pojetí se neomezuje pouze na SSSR, ale nalézá své zastánce i v ostatních socialistických státech.

Literatura, týkající se diskuse o hospodářském právu, je v Sovětském svazu i v ostatních socialistických státech velmi početná. Není možné (a snad ani ne účelné) v článku podat vyčerpávající přehled. Protože diskusi v sovětské literatuře považuji za významnou a determinující, soustředím se v této stati právě na ni. V jejím průběhu lze rozlišit dvě základní etapy — období 20.—30. let a období konce padesátých let. V druhé etapě byla oficiálně vyhlášena časopisem Sovětskoje gosudarstvo i pravo diskuse o systému sovětského práva. V jejím rámci se aktivizovala diskuse o hospodářském právu. Toto období je také centrem mé pozornosti. Spíše pro doplnění se v článku zmiňuji o některých dalších významných názorech, zejména o těch, které byly publikovány později.

1. OBECNĚ TEORETICKÉ PŘÍSTUPY K ŘEŠENÍ OTÁZKY PŘEDMĚTU PRÁVNÍHO ODVĚTVÍ A K OTÁZCE SYSTÉMU PRÁVA

Východiskem zkoumání otázky postavení hospodářského práva v právním systému je zodpovězení obecných otázek systému práva, předmětu právní úpravy, diferenciacních kritérií a pojmu právního odvětví.

Systém je zpravidla obecně chápán jako soubor objektů a vztahů mezi nimi nebo — jinak řečeno — jako určitá množina prvků a množina vztahů mezi těmito prvky.¹⁾ Pojetí systému práva závisí na výchozí definici práva

¹⁾ Malý encyklopedický slovník, Praha 1972, str. 1195: „uspořádání souvisejících jednotlivin v jednotný celek; souhrn předmětů, mezi nimiž existují nějaké vztahy“; L. Rejman: Slovník cizích slov, Praha 1966, str. 369: „uzavřený, jednotně uspořádaný celek; soustava věcí, myšlenek apod. uspořádaná podle určitého hlediska, určitou formou a metodou...“; V. G. Afanasjev: Vedecké riadenie spoločnosti, Bratislava 1975, str. 11: „Celostným systéмом rozumieme súhrn komponentov, medzi ktorými dochádza k vzájomnému pôsobeniu a z tohto vzájomného pôsobenia vznikajú nové (integračné, systémové) kvality.“ Teorie státu a práva, Praha 1974, str. 79: „O systému určitého jevu můžeme mluvit, jestliže tento jev se vyznačuje 1. *jednotou*; 2. *vnitřní diferencovaností*, tj. organickým členěním jevu do částí (skupin, složek), jež se vyznačují *odlišujícími specifickými* znaky a principy při *určujícím* postavení znaků a principů integrujících tyto části v jednotu. Jednota a diferencovanost jsou imanentní *systému*.“ Obdobně též E. Kučera: Obecná teorie státu a práva, I. díl, Praha 1976, str. 208.

a na definici systému. Na těchto základních pojmech je závislé i rozhodnutí, zda vůbec lze právo považovat za systém a v jakém vztahu k problematice systému práva je diferenciaci právních norem na právní odvětví.

Obecně se uznává, že právo je systémem. Tato jeho kvalita v sobě zahrnuje nejen diferencovanost, ale i celistvost, jednotu. Z pojetí práva jako souhrnu právních norem (nebo *systému* norem) plyne, že diferenciaci systému práva je třeba rozumět diferenciaci právních norem. Nové poznatky disciplín zkoumajících systémy mohou dosavadní představy o právním systému dosti modifikovat. V tomto případě však má základní význam odpověď na otázku, zda právo je možno považovat za systém v pojetí těchto disciplín.

Aplikace široké definice systému jako množiny prvků a množiny vztahů mezi nimi na právo vede k závěru, že diferenciaci systému práva znamená třídění právních norem (jakožto prvků). Tuto klasifikaci je přirozeně možno provádět do mnoha rozdílných skupin podle mnoha rozdílných kritérií. Vymezení pojmu právního odvětví nebo vytyčení rozhodujícího kritéria určuje, které z možných třídění je oním hledaným, oním odhalujícím všechna právní odvětví existující v socialistickém právním řádu.

V sovětské diskusi o hospodářském právu se většina účastníků nepokouší o vyjasnění pojmu systém práva, ale operuje jím jako obecně známým a jednoznačným termínem. Nepřesnost a neujasněnost těchto presumpcí je často patrná z navazujících úvah o klasifikaci právního systému.

Složitější a důslednější pojetí právního systému nalezneme např. ve skriptech *Teorie státu a práva* (Praha 1974), kde se systém neomezuje na klasifikaci na odvětví, ale je tu rozebrán i z hlediska historického a z hlediska sociálního partikularismu. Poněkud odlišná je koncepce učebnice E. Kučery — *Obecná teorie státu a práva* (Praha 1976, I. díl, s. 208 an.).

Systém práva zkoumal i V. Knapp v práci „*Předmět a systém československého socialistického práva občanského*“ (Praha 1959), i když jeho pojetí je také užší.

„Systém je uspořádání (třídění) objektů podle určitých znaků, podle jednotného a jednotícího kritéria“ — to je definice, kterou V. Knapp podává hned na prvních řádcích knihy. Dále rozlišuje systém *nahodilý* a *vědecký*. Vědecký systém je podle něho charakterizován tím, že objekty jsou tříděny podle podstatných znaků a jeho předmětem jsou přírodní či společenské skutečnosti prostřednictvím pojmů, v nichž se odrážejí. Knappovo konstatování, že „vytvoření logického systému je analytický proces stanovení rozsahu pojmu, jenž nezbytně předpokládá časově dřívější poznávací proces syntetický, jímž byl zjištěn obsah pojmu“, zachycuje i tu zmíněnou stránku, že systém vedle prvku diferencujícího obsahuje i prvek sjednocující.

Spory v sovětské diskusi se soustřeďovaly zejména na analýzu, na snahu roztrždit sovětské socialistické právo na jednotlivá odvětví a velmi často pouze na snahu dokázat existenci a samostatnost právě toho odvětví, které určitému autorovi bylo nejbližší. Tento „subjektivistický“ přístup bránil komplexnosti pohledu, způsoboval, že diferenciační kritéria byla povětši-

nou konstruována „na míru“ příslušným odvětvím a stranou zůstávala možnost nebo nemožnost jejich univerzálního použití.

Tak se dostávám k dalšímu pojmu, jehož se dotýkaly vlastně všechny diskusní příspěvky — k *diferenciačnímu kritériu* právního systému. Nejednotnosti byly pokud jde o počet kritérií, pokud jde o otázku, co je tímto kritériem nebo těmito kritérii, zda může být obsaženo v samotném právu nebo musí být vně práva.

Z povahy systému plyne, že diferenciaci objektů je možná podle více kritérií, která mohou být jak uvnitř, tak vně systému. Každé kritérium však podmiňuje jinou diferenciaci. Jestliže by diferenciaci podle dvou kritérií vedla ke shodnému výsledku, znamenalo by to, že tato kritéria jsou vzájemně převoditelná, že jedno kritérium podmiňuje vznik druhého.

Z toho dále plyne, je-li právní systém diferencován podle předmětu právní úpravy na právní odvětví a vymezím-li pojem právního odvětví určitými specifickými znaky, nelze říci, že tyto znaky jsou dalšími diferenciacními kritérii. Anebo to říci lze, ale pouze s vědomím, že tyto znaky jsou důsledkem podmíněným základním kritériem — upravovanými společenskými vztahy. Jsou na tomto kritériu závislé tak, jako je právní forma závislá na upravovaných společenských vztazích.²⁾

V průběhu diskuse se objevily názory, které velmi autoritativně zdůrazňovaly, že právo jako jev nadstavbový nemůže být tříděn např. podle metody právní úpravy, protože ta patří také do nadstavby. Domnívám se, že se tito autoři dopustili směšování problematiky vztahu základny a nadstavby s otázkou třídění systému. Co připustím jako diferenciacní kritérium, to záleží na vymezení pojmu právního odvětví.³⁾

Diferenciacní znaky tedy musí být podstatné a nutné, mohou být vnitřní nebo vnější a musí být rovněž jednotné (srov. např. V. Knapp, cit. práce, s. 22: „Vytvořit vědecký systém práva znamená tedy podle jednotného a jednotícího diferenciacního kritéria roztrždit rozsah pojmu práva.“).

Prvá etapa sovětské diskuse o hospodářském právu ve dvacátých letech

²⁾ K tomu srov. rovněž G. I. Petrov: Suščnost sovětského administrativního práva, Leningrad 1959, zejména str. 99 a násl. Podle Petrova mají právní normy řadu společných vlastností, ale i řadu vlastností je odlišujících. Každá z těchto vlastností (předmět úpravy, metoda úpravy, způsob ochrany, právní síla, časová působnost, prostorová působnost, dispozice atd.) může být klasifikačním kritériem. Ale ne každá může být kritériem dělení na odvětví. Toto kritérium může být pouze *jediné*, „protože přes vzájemnou souvislost vlastností norem nejsou žádné takové, aby se ve všech případech shodovaly“.

³⁾ K tomu V. Knapp: Předmět a systém československého socialistického práva občanského, Praha 1959, str. 11: „Podstatné a nutné diferenciacní znaky mohou totiž být přímo v obsahu pojmu a tyto znaky bychom mohli nazvat diferenciacními znaky *vnitřními*..., mohou být i vně obsahu pojmu, který je předmětem třídění. Takovéto znaky můžeme nazvat diferenciacními znaky *vnějšími*.“ Nepřípustností vnitřních kritérií argumentuje např. D. M. Genkin: K voprosu o sisteme sovětského socialistického práva, SGP č. 9/1956.

Odlišný přístup k vymezení právního odvětví srov. E. Kučera: Obecná teorie státu a práva, I. díl, Praha 1976, str. 208. Právní odvětví podle tohoto pojetí musí být relativně samostatné a musí tvořit podsystém systému práva.

vyústila v závěr, že klasifikačním kritériem třídění na právní odvětví je předmět právní úpravy, tedy společenské vztahy právem upravované. Převážná většina autorů v druhé etapě, v letech padesátých vychází z této teze jako dané a nepochybné. U nás z ní vychází i V. Knapp, i když se pokouší ji rozvinout. V roce 1957 vyjadřuje názor, že právo upravuje lidské *chování* v určitých společenských vztazích. Při diferenciaci systému je třeba hledět na společenské vztahy skrze lidské chování, které je obsahem těchto vztahů. Současně ale říká, že právo nestanoví toliko pravidla lidského chování, nýbrž určuje i subjekty právních vztahů, právní skutečnosti a předmět právních vztahů.⁴⁾ Z této výhrady však podle mého názoru plyne, že právo přece jen upravuje společenské vztahy jako celek. Konečně v učebnici občanského práva z roku 1974 je již řečeno jenom to, že základem třídění právních norem do jednotlivých právních odvětví jsou *společenské vztahy typické*.⁵⁾

Objevily se ovšem pokusy o nalezení jiného diferenciačního kritéria (L. I. Děmbo, SGP č. 8/1956 — právní principy) i názory, které popíraly, že společenské vztahy jsou předmětem právní úpravy (I. A. Rebaně, SGP č. 1/1958). Většinou však ústily v nepřilíš pevné konstrukce.

Většina diskusních příspěvků se pokoušela a opět s nejednotným výsledkem, zodpovědět otázku, zda právní systém je *objektivní* nebo *subjektivní*. Příčinu rozporů však vidím zejména v nejednotném a někdy nesprávném chápání pojmů objektivní a subjektivní.

Východiskem musí být filozofické určení, že objektivní realitou je vše, co existuje mimo lidské vědomí. Právní normy jsou objektivní realitou. Právní systém, jeho diferenciaci je rovněž objektivní. Nalezení specifických rysů upravených společenských vztahů, popsání charakteristiky určité právní formy má nesporně objektivní charakter.

Hovoří se rovněž o subjektivním činiteli determinujícím diferenciaci právního systému, totiž o zájmu a vůli dělnické třídy. I tento zájem a vůle je však determinován objektivně.

Poměrně jednotně dospěli všichni účastníci diskuse k tezi, že diferenciaci na jednotlivá právní odvětví odpovídá předmětu právní úpravy. Upravené společenské vztahy tvoří určité stejnorodé skupiny, systémy spjaté jednotčícími znaky, které je zároveň odlišují od jiných skupin společenských vztahů. Je to jakýsi hierarchicky uspořádaný systém systémů, kde větší skupiny zahrnují menší. Diskuse usilovala o nalezení hranice, kdy skupina společenských vztahů je natolik odlišná a samostatná (a současně existuje zájem dělnické třídy), že dochází ke vzniku samostatného právního odvětví. Ale jaký byl výsledek těchto pokusů? Dá se říci, že vzniklo tolik „objektivních“ právních systémů, kolik autorů otázku řešilo (nepřihlížíme-li k nepůvodním koncepcím). Tak pro Tadevosjana se právo

⁴⁾ V. Knapp: K otázce systému československého socialistického práva, Stát a právo IV/1957, str. 207–219.

⁵⁾ V. Knapp, Š. Luby: Československé občanské právo, Praha 1974.

rozpadá na občanské právo, hospodářské⁶⁾ a státní právo, pro Gincburga je občanské a hospodářské právo vlastně totéž, rozdílný je pouze název,⁷⁾ Galesnik prosazuje samostatnou existenci odvětví nápravně pracovního práva, Mešera dělí právo podle sankcí právních norem na základní odvětví — správní, občanské, trestní právo a dále na komplexní odvětví (pracovní, rodinné, finanční, kolchozní, námořní, občanské procesní, trestní procesní aj.) apod. K teorii komplexních odvětví nemajících samostatnou existenci a tvořených normami základních odvětví se později hlásí řada dalších významných autorů. Obsah pojmu právní odvětví je chápán rozdílně a zpravidla nikoli obecně. Stanoví se definice toho kterého odvětví bez vztahu k obecné teorii systému, bez snahy o obecnou aplikovatelnost na všechna odvětví. Naopak snahy o základní vymezení všech odvětví bývají nepřesné a napadnutelné.

Je zřejmé, že nelze najít zcela exaktní hranici, která by určila, co již je samostatným právním odvětvím a co jím ještě není. A v tomto bodě nastupuje zmíněný „subjektivní“ činitel (vůle a zájem dělnické třídy) a objevují se i nahodilé subjektivní vlivy, jež ovlivňují konečné řešení otázky, zda určitý soubor norem bude či nebude uznán za samostatné právní odvětví. Skupiny společenských vztahů, které mají charakter pro ně specifický a jednotný, odlišující je od jiných skupin, a soubory norem tyto vztahy upravující jsou objektivní realitou. Systém práva ve smyslu rozdělení na jednotlivá konkrétní *odvětví* je determinován také subjektivním prvkem. Je tedy objektivní realitou existence občanského práva, ale rozhodnutí otázky, zda občanské právo je samostatným právním odvětvím (nebo pododvětvím či jinak nazvaným systémem právních norem) či není, závisí i na subjektivním činiteli (objektivně podmíněném).

V diskusi se rovněž často vycházelo z předpokladu, že diferenciací právního systému je pouze jediná. Domnívám se však, že diferenciací právního systému je složitější, nelze ji redukovat pouze na rozčlenění na právní odvětví. Tak např. i V. Knapp provádí klasifikaci podle několika odlišných kritérií a vytváří několik diferenciací.⁸⁾ Myslím, že nelze tento problém vyřešit tezí, že jiná členění jsou pouze právně technická nebo zcela subjektivní a že pouze právní odvětví jsou skutečnou diferenciací systému na podsystémy.

V souvislosti s vymezením předmětu právní úpravy jako diferenciačního kritéria jednotlivých právních odvětví nabývá významu otázka pojetí právních vztahů a jejich poměru k předmětu právní úpravy.

V období sovětské diskuse v padesátých letech se o řešení otázky práv-

⁶⁾ Podrobněji o dvou Tadevosjanových koncepcích viz níže.

⁷⁾ Gincburg přenáší názory první etapy diskuse i do její druhé etapy, do padesátých let.

⁸⁾ V. Knapp: K otázce systému československého socialistického práva, Stát a právo IV/1957, str. 207–219. V této práci autor klasifikuje právní odvětví podle společenských vztahů, podle obecnosti a zvláštnosti upravovaného chování, podle subjektů a podle právních skutečností.

ních vztahů pokusil A. K. Stalgevič.⁹⁾ Podává především kritiku často deklarovaného stanoviska, že právní vztah je společenský vztah upravený právem. Takovýmto chápáním dochází ke ztotožňování právních vztahů s předmětem právní úpravy. Právní vztah je *formou*, které může nabýt společenský vztah upravený právem. Lidé se určitým způsobem chovají ve společenských vztazích. Jsou-li tyto vztahy upraveny právem, pak právní normy stanoví, jak se v nich lidé mají chovat. A dojde-li k realizaci právní normy, pak se lidé skutečně chovají tak, jak se podle normy chovat mají, pak jejich konkrétní společenský vztah nabývá formy právního vztahu, vzniká právní vztah. Podle některých teoretiků je však možná realizace právní normy i bez vzniku právního vztahu.¹⁰⁾ Společenský vztah práven upravený však nemusí nabýt formy právního vztahu, protože v případě, že se subjekty budou chovat v rozporu s pravidlem chování obsaženým v právní normě, bude tu i nadále jejich společenský vztah, ale nebude to vztah právní. Na další významné důsledky uvedeného pojetí právních vztahů upozorňuje Kečekjan. Je to jednak prvotní (z hlediska časového a z hlediska vzniku) význam právní normy vzhledem k právnímu vztahu a dále nemožnost rozporu mezi právní normou a právním vztahem.¹¹⁾

Na závěr této části považuji za potřebné zmínit se o otázce tzv. doplňujících kritérií. Mnozí autoři tento pojem v rámci diskuse o hospodářském právu použili, a to nejčastěji v souvislosti s metodou právní úpravy.

Domnívám se, že navrácení se k doplňujícím kritériím při diferenciaci právního systému podle předmětu úpravy je důsledkem pocítované nezbytnosti postihnout zprostředkovanost, složitou závislost mezi předmětem úpravy a touto úpravou samotnou, důsledkem praktické neúspěšnosti při snaze o rozčlenění pouze podle společenských vztahů. Relativní samostatnost právní formy musí přirozeně zkomplikovat členění podle kritéria nalézajícího se vně právního systému.

Otázka doplňujících kritérií navazuje na výše uvedené úvahy o počtu diferenciačních kritérií. Taková kritéria je tedy možno připustit s tím, že

⁹⁾ A. K. Stalgevič: Někotoryje voprosy teorij socialističeskich pravovych otnošenij, SGP č. 2/1957, str. 23–33; dále srov. L. S. Javič: O putjach vozdějstvija prava na obščestvennyje otnošenija, SGP č. 6/1959, str. 31–40; S. F. Kečekjan: Pravootnošenija v socialističeskom obščestve, Moskva 1958; R. O. Chalfina: Obščee učenie o pravootnošenij, Moskva 1974.

¹⁰⁾ E. Kučera: Obecná teorie státu a práva, I. díl, Praha 1976, str. 217 a násl.

¹¹⁾ S. F. Kečekjan: cit. práce, str. 31: „Je nutno podtrhnout, že právní vztah je důsledek působení právních norem ne v tom smyslu, že by to byl jakýsi vedlejší produkt působících právních norem, ale v tom smyslu, že je to ten důsledek, kvůli němuž jsou právní normy stanoveny, bez něhož jsou právní normy zbaveny smyslu“; a dále na str. 37: „... právní vztah není každý společenský vztah, ale jen vztah odpovídající právní normě... Vztah, který porušuje předpisy právní normy, nemůže být právním vztahem. Může být buď prostě životním vztahem, který nemá právní význam, nebo deliktem.“ Na str. 39: „... nemůže vzniknout konflikt mezi právním vztahem a právní normou.“

pouze zachycují specifičnost odrazu základního, jediného a jednotného kritéria v právní formě.

Všemi nadhozenými otázkami se v současné době dále zevrubněji zabývá obecná teorie státu a práva. Teorie právního systému se na této úrovni oprošťuje od odvětvové předpojatosti a dosahuje značného vyjasnění v mnohých dodnes diskutovaných problémech. Nové prvky do poznání právního systému vnáší systémový přístup.

2. SOVĚTSKÉ TEORIE HOSPODÁŘSKÉHO PRÁVA VE DVACÁTÝCH A TŘICÁTÝCH LETECH

V historickém období vzniku prvního socialistického právního řádu se složitě vyvíjela i právní teorie. Mluvím-li o období dvacátých a třicátých let, je pro právní vědu charakteristické nejužší sepětí s praktickými úkoly státu a práva a aktuálními kodifikačními pracemi.

Pojetí právního systému socialistického práva prošlo v tomto období několika etapami vývoje.

V nejranějším období těsně po revoluci se objevil pojem tzv. *sociálního práva*. Stučka o něm říká: „Na prvním místě v I. knize našeho kodexu proletářského práva samozřejmě bude naše sovětská ústava... Nejdůležitější částí I. knihy bude oddíl sociálního práva. Všimněte si, že to je tatáž kniha, která byla dříve umístěna v X. svazku a nazývala se soukromým nebo občanským, tj. buržoazním právem. Stěží však poznáte tu starou známou: nezůstalo v ní téměř nic buržoazního a jen velmi málo soukromého („privátního“)... Za rodinným právem přijdou „majetková práva“, lépe řečeno zrušení a omezení těchto práv; zrušení soukromého vlastnictví půdy a socializace půdy, nacionalizace výroby a městských domů a ustanovení o správě zestátněného majetku, nakonec přípustnost užívání přežitků soukromého vlastnictví přechodného období. Dále přijde kodifikace všech předpisů o práci, jak o práci produktivní, tak o práci sovětské nebo soukromé služby. To je ta část sociálního práva, která v té nebo jiné formě přejde do nové společnosti... Za touto částí přijdou ještě nějaké pozůstatky smluvního práva, spíše omezení smluvní svobody. Ale dodá se nová část — mezinárodní právo...“¹²⁾

Termín sociální právo byl brzy opuštěn a nahrazen pojmem *hospodářské*, popř. občanské právo. V rámci tohoto odvětví bylo rozlišováno tzv. *veřejně hospodářské* a *soukromohospodářské* právo. V této době používá Stučka i jiní autoři termíny hospodářské a občanské právo jako synonyma (asi kolem roku 1921). Uvedenou terminologii jasně vysvětlují tato Stučkova slova: „U nás se kdysi ozývaly návrhy přejmenovat toto soukromé nebo občanské právo na „sociální právo“, to ale bylo v době, kdy jsme ještě *neměli naši definici práva*. Nyní by to bylo opakování téhož znaku, který

¹²⁾ K. Malý: *Prameny ke studiu dějin státu a práva socialistických zemí*, Praha 1977, str. 71–72; P. I. Stučka: *Izbrannyje proizvedenija po marksistsko-leninskoi teorii prava*, Riga 1964 — *Proletarskoje pravo* (1919), str. 270.

je už obsažen v samotné definici práva. Proto musíme nazvat tuto oblast vztahů prostě právem nebo hospodářským právem nebo nechat historický název „občanské právo“.

Proto jsme také nazvali náš nový zákoník „občanským zákoníkem“. V něm však není zahrnuto „rodinné právo“, „pozemkové právo“ a „pracovní právo“. Chybí tam ještě celá řada jiných vztahů, které patří do oblasti tzv. veřejně hospodářského práva...

Druhým odvětvím je *státní právo*. Podle našeho názoru hraje toto odvětví pomocnou, do jisté míry technickou úlohu, ale zároveň se zabývá takovým základním momentem, jako je *organizace vlády třídy*. Zde je nezbytné rozlišení, přičemž se ale musíme vyhnout chybám buržoazní vědy a ty společenské vztahy, které v buržoazní společnosti měly jako svůj subjekt stát jako „Gesamtkapitalist“, zanechat ve sféře občanského práva jako veřejně hospodářské právo.“¹³⁾

Novou etapu ve vývoji právní teorie znamená vznik koncepce *hospodářskoadministrativního práva* (asi v roce 1929), která je známa pod názvem teorie dvousektorového práva *P. I. Stučky*. Znamenala vydělení vztahů vznikajících v socialistickém sektoru hospodářství mezi socialistickými organizacemi. Specifickým rysem uvedených vztahů byla podle Stučky plánovitost a podřízenost. Naproti tomu občanské právo mělo upravovat vztahy založené na neplánovitých principech. Zejména byla později kritizována teze, že tato odvětví vyjadřují antagonistické rozpory.¹⁴⁾

Hospodářskoadministrativní právo mělo od počátku řadu odpůrců. Sekce hospodářského práva působící v letech 1931–1937 se postavila proti zařazení tohoto odvětví do sovětského právního systému.¹⁵⁾ Ačkoli Stučka proti odpůrcům hospodářskoadministrativního práva vystoupil, převládla v sovětské právní teorii myšlenka jednotného hospodářského práva. Stučka k tomuto vývoji říká, že VI. sjezd pracovníků justice RSFSR v roce 1929 stanovil, že je třeba vyjmout z občanského práva vzhledem k „rostoucímu měřítku vnitroorganizačního regulování výroby a směny v socialistickém sektoru hospodářství tyto otázky do zvláštního hospodářskoadministrativního práva a současně zkrátit a zjednodušit naše obecné občanské právo“. Dále Stučka uvádí: „Vztahy mezi státními orgány a státními podniky a mezi státními orgány a družstevními organizacemi byly všeobecně příslušné řešit zvláštní soudní orgány — arbitrážní komise, které mohly rozhodovat i podle principu účelnosti... Vznikaly obtíže, kde vést hranici mezi těmito kodexy a na čistě praktické otázky byly řešeny „kabinetně teoretické“ pochybnosti o roztržce dvou sovětských právních odvětví. Nevytváří se tak dvojitý regulátor? Nezapomněli jsme na to, že ne kniha,

¹³⁾ Sovětské právní myšlení ve dvacátých letech, Praha 1968, str. 171–172.

¹⁴⁾ Srov. rovněž V. P. Gribanov, O. A. Krasavčikov: *Chozjajstvennoje pravo*, Moskva 1977.

¹⁵⁾ Tak např. Gincburg v roce 1934 říká: „Principiální význam má vybudování sovětského hospodářského práva jako jednotného systému bez rozdělení na občanské a hospodářskoadministrativní právo“ (L. Gincburg, A. Kostělcev, V. Chitěv: *Sovětskoje chozjajstvennoje zakonodatělstvo*, Moskva 1934).

třeba kniha zákonů, upravuje, ale *jediná* sovětská moc. Tak vznikla tendence k *jednotě kodexu hospodářského práva*, který by obsahoval i občanský zákoník i předpokládaný hospodářskoadministrativní (zákoník). Zde ovšem hrál roli i polemický moment.

Nyní se však přihodilo něco nového. Bylo rozhodnuto zrušit arbitrážní komise a vyšší arbitrážní komise a jejich věci předat obecným soudním orgánům. Nemluví to ve prospěch jednotného *kodexu*? Já se ale naopak domnívám, že tento přesun příslušnosti sehraje revoluční roli, neboť soudy budou přirozeně předávat k administrativnímu rozhodnutí věci jako jim nepřislušné, kde je spor mezi *dvěma kapsami* jednoho státu, zejména po usnesení ÚV z 20. 11. 1930`o *jednotě* všech státních podniků atd. — Ale jak jsem již ukázal — oddělený občanský zákoník, jehož vztahy jsou pochopitelně rovněž podřízeny zákonům a závazným směrnici vyplývajícím ze státního plánu, je pro náš lidový soud zjednodušením zákona. Přirozeně se vytvářejí dva druhy hospodářskoprávních vztahů:

a) hospodářskosoudní neboli vztahy občanského zákoníka,

b) hospodářskoadministrativní, jejichž důsledkem nejsou spory o občanském právu, tj. nepatří do příslušnosti soudu. Na jedné straně lidový soudce, který má na mysli praktický cíl, na druhé straně — kabinetní vědec v honbě za *jednotným* všeobsahujícím schématem.¹⁶⁾

V souvislosti s výkladem Stučkovy koncepce hospodářského práva je však třeba poznamenat, že zřejmě nepovažoval problém právního systému za klíčový. Jeho úvahy v tomto směru jsou spíš na okraji, vznik koncepce hospodářského práva souvisí s jeho názory na perspektivy právního vývoje za socialismu, s jeho snahou postihnout i z hlediska právní teorie nový charakter právní formy. Systém práva, členění právních norem na jednotlivá právní odvětví považoval za objektivní jev, jev z hlediska praxe nezbytný. Jeho pojetí je dobře patrné z této úvahy. „Všechny tyto speciální oblasti právní vědy vyplývají z rozdělení samotného práva na odvětví.

Toto dělení musíme do značné míry přejmout z buržoazní společnosti. Neboť zatímco teoretikové dělili právo na vnitřní a vnější, božské a světské atd., musí praktičtí právníci dělit právo ještě podle odvětví. Pro pojmy, v nichž se neshodovali ani dva, tři právníci, bylo nutné vyhledávat klasifikaci na skupiny. A tady prostě pomohl praktický život, který dal už sám takové dělení, ke kterému právníci jenom vymysleli teoretický název a odůvodnění.

Už jsme mluvili o tom, že právo v *základním nebo skutečném* smyslu spatřujeme jenom v takzvaném občanském nebo hospodářském právu...¹⁷⁾ V souvislosti s rozbořem sovětských právních koncepcí dvacátých a třicátých let je třeba dodat, že většina autorů v této době respektovala dělení práva na soukromé a veřejné. Tak podle Stučky „sovětské občanské právo se odlišuje od buržoazního tím, že v něm je nejen soukromé, ale i veřejné

¹⁶⁾ P. I. Stučka: Izbrannyje proizvedenija po marxistsko-leninskoj teorii prava, Riga 1964, str. 608—609.

¹⁷⁾ Tamtéž, str. 170.

právo“. K tomu dodává: „Neodpadlo dosud dělení na soukromé a veřejné právo, protože neodpadlo ještě rozdělení člověka, neodpadlo rozdělení společenské práce a společnosti na třídy. Veřejné právo si podřídilo soukromé.“

Představiteli myšlenky jednotného hospodářského práva byli L. Ja. Gincburg, J. B. Pašukanis, A. G. Gojchbarg. Hospodářské právo mělo v jejich pojetí zahrnovat nejen vztahy organizací, ale i vztahy občanů. Teoretický základ nauky hospodářského práva je dobře patrný z tohoto citátu: „Během druhé pětiletky se společenské (socialistické) vlastnictví stane jedinou formou vlastnictví výrobních prostředků v SSSR. Tím padají všechny základy k dělení jednotného systému sovětského hospodářského práva na dvě samostatné části — občanské a hospodářskoadministrativní.“¹⁸⁾ L. Gincburg dále v úvodu k citované publikaci (která byla druhým článkem ze série učebních pomůcek sovětského hospodářského práva Komunistické akademie, z nichž prvním byla „Programma po chozpravu dlja vuzov“, Moskva 1933, a třetím Kurs sov. hosp. práva) říká, že „proletářský stát nyní bezprostředně řídí, spravuje celé národní hospodářství organizované jako jednotný celek“, hospodářskoprávní regulace v SSSR se dostává na nový stupeň.

V souladu s tehdejší historickou situací a její teoretickou interpretací bylo nové pojetí hospodářského práva založeno více na perspektivě vývoje práva než na daném stavu společnosti a společenských vztahů.

Z hlediska okruhu společenských vztahů, které měly být předmětem úpravy hospodářského práva, byla uvedená koncepce velice široká. Hospodářské právo mělo zahrnovat jak tzv. ustanovení o soukromých osobách, tak ustanovení upravující národní hospodářství. Reglementace ekonomiky hospodářským právem měla být rozsáhlá. Tak Gincburg např. rozdělil materii hospodářského práva na *obecná ustanovení* hospodářského práva (socialistická zákonnost, právo vlastnické, organizace socialistického plánování a obecná ustanovení o chozrasčotu), dále na ustanovení o *organizační struktuře národního hospodářství* (zespolečenštěný sektor, soukromá osoba) o *organizaci hospodářských vztahů* (plánování zbožního obratu, hospodářské smlouvy, organizace výrobního zásobování, smlouvy o organizaci zemědělské výroby, úvěrové vztahy, rozpočty, záruky a sankce, financování atd.), *speciální odvětví hospodářského práva* (investiční výstavba, dopravní právo, bytové právo atd.) a konečně *soud a arbitráž*. Rovněž koncepce A. G. Gojchbarga je velmi široká. Ve své práci „Chozjajstvennoje pravo RSFSR“ (Moskva, Leningrad 1923) vymezuje hospodářské právo tak, že má mít pět oddílů — občanský zákoník, pracovní zákoník, pozemkový zákoník, družstva a poslední část zahrnující „strukturu a vzájemné vztahy státních a hospodářských orgánů, jejich vztah ke státu jako celku, syndikáty atd., učení o trustech, speciální zákonodárství jako autorské apod.“.¹⁹⁾

¹⁸⁾ L. Gincburg, A. Kostělcov, V. Chitěv: Sovětskoje chozjajstvennoje zakonodatěl'stvo, Moskva 1934, str. 4.

¹⁹⁾ A. G. Gojchbarg: Chozjajstvennoje pravo RSFSR, díl I, Moskva 1924–1926, str. 5.

Vývoj sovětských koncepcí hospodářského práva byl náhle přerušen koncem třicátých let. Oficiální teze o systému práva zformuloval Vyšinskij. Dalekosáhlé důsledky nové politické linie se projevily nejen v umlčení probíhajících vědeckých diskusí, ale postihly osobně i jednotlivé právní teoretiky. Pojem hospodářského práva se znovu objevil až po XX. sjezdu KSSS.

Vyšinskij vystoupil zejména proti koncepci hospodářského práva v jeho širokém pojetí. Vytýkal autorům této koncepce, že likvidovali občanské právo, že hospodářské právo „neposuzovalo občanské právní vztahy v sovětské společnosti z hlediska ochrany práv sovětských občanů, sovětských státních a společenských institucí a podniků, nýbrž jen z hlediska některých organizačních a hospodářských opatření. Z toho vyplývá úplné ignorování živých lidí...“²⁰⁾ Výsledkem těchto názorů bylo podle Vyšinského „ztotožňování sovětského občanského práva s administrativně hospodářskými opatřeními...“²¹⁾

Nelze říci, že tato kritika je zcela neopodstatněná. Zmíněné (a poněkud extrémněji a vyhoceněji formulované) rysy hospodářskoprávní teorie jsou vysvětlitelné teoretickým ovzduším doby, kdy se předpokládalo brzké odumření práva, tedy jeho pouze přechodný význam, nadcházející všeobecné zespolečenštění a tedy brzká perspektiva takového stavu společnosti, kdy právní ochrana „soukromé osoby“ bude méně významná až zbytečná. Na druhé straně tyto koncepce velmi racionálně zachytily nový charakter hospodářských vztahů, jejich nepostižitelnost tradiční právní formou. Ačkoli sovětští právní teoretici realizovali první pokus o postižení jevů dosud nikde neexistujících, nikým nepopsaných a žádným právním řádem neregulovaných, přece dospěli k mnoha cenným výsledkům. Pokusili se spojit v rámci jednoho odvětví regulaci plánování, organizace národního hospodářství i hospodářských smluv a podobných vztahů, usilovali o jednotnou kodifikaci hospodářského práva, snažili se vyčlenit ze zákonné úpravy ustanovení obecné části hospodářského práva apod.

Měla-li bych teorie hospodářského práva z dvacátých a třicátých let hodnotit, bylo by nezbytné přiznat jim kladný význam ve vývoji marxistické právní vědy. Představují nutný stupeň v tomto vývoji odpovídající dané historické situaci a vyznačující se tvůrčím přístupem k marxistické filozofii. Jejich nedostatky determinuje nezbytná historická omezenost, která nesnižuje hodnotu kladů těchto teorií.

²⁰⁾ A. J. Vyšinskij: Otázky teorie státu a práva, Praha 1951, str. 113.

²¹⁾ Tamtéž.

3. NÁZORY NA HOSPODÁŘSKÉ PRÁVO VYJÁDŘENÉ V DISKUSI O SYSTÉMU SOVĚTSKÉHO SOCIALISTICKÉHO PRÁVA V DRUHÉ POLOVINĚ 50. LET

Druhá etapa diskuse o systému sovětského práva byla zahájena v roce 1956. Oficiálně probíhala na stránkách časopisu Sovětskoje gosudarstvo i pravo (dále SGP), jednotlivá stanoviska se však publikovala i v jiných časopisech, popř. monografiích a k problematice se vyjádřili i právníci ostatních socialistických států.

Během období, kdy se o hospodářském právu mlčelo, nastala nová historická situace. Proto také diskuse nepokračovala tam, kde před léty skončila. I nyní si však nesla znamení svého násilného ukončení a možná dodnes, když hledáme kořeny houževnatého odmítání hospodářského práva ve srovnání s celkem všeobecným a tolerantním uznáváním např. pracovního, rodinného, zemědělskodružstevního a pozemkového práva, zaslechlyme ozvěnu Tezí Institutu práva AV SSSR.

Po XX. sjezdu KSSS se tedy vynořila koncepce hospodářského práva znovu, i když její obsah se značně lišil od původní myšlenky. Přes odlišnosti je však zřejmá i kontinuita hospodářskoprávních teorií. Současně ovšem vystoupila řada autorů (především civilistů) rozhodně proti uznání hospodářského práva jako samostatného odvětví.

Diskuse zahájená časopisem SGP na téma systém práva neustále sklouzávala k řešení otázky hospodářského práva. Příprava základů občanského zákonodárství Svazu SSR a svazových republik ovlivnila směr diskuse, ale ani vydání základů upravujících i hospodářské vztahy neznamenal ústup teorie a praxe od koncepce hospodářského práva jako samostatného odvětví. V posledních letech lze zaznamenat posílení této myšlenky, vyhraňování teoretické základny a odraz hospodářskoprávních koncepcí i v legislativní činnosti socialistických států. Význam právní regulace hospodářských vztahů je často zdůrazňován v důležitých stranických dokumentech. Hospodářské právo se vyučuje na právnických fakultách, byla zavedena výchova hospodářskoprávních specialistů a nových vědeckých pracovníků.

Teorie hospodářského práva v Sovětském svazu i jinde je však poznamenána jednak skutečností, že se volně rozvíjí teprve poměrně krátkou dobu a dále tím, že hospodářské právo je odvětvím, které se rychle mění a vyvíjí, které upravuje velice široký okruh společenských vztahů obrovské kvantity, mnohotvárnosti a významnosti, což nutí i odvětvovou teorii koncentrovat pozornost na problémy, jejichž řešení praxe nejnaléhavěji požaduje. Obecnější otázky, syntetické zkoumání apod. zůstává ze všech těchto důvodů stranou pozornosti. Je proto teprve úkolem budoucnosti vypracovat komplexnější a preciznější obecně teoretickou základnu odvětví.

Problematika hospodářského práva byla diskutována i v jiných socialistických zemích — tak zejména v NDR, PLR, MLR a u nás. Závěry diskusí v těchto státech se postupně měnily a vždy byly ovlivňovány výsledky

sovětských diskusí. V ČSSR, kde hospodářské právo mělo celkem trvale dost velký počet zastánců, se prosadila zásada „nejdříve hospodářský zákoník a pak teprve diskuse“; byly schváleny tři samostatné zákoníky — občanský, hospodářský a mezinárodního obchodu.

Právě z toho důvodu, že se domnívám, že sovětská diskuse o hospodářském právu měla význam překračující hranice Sovětského svazu, koncentruji pozornost v tomto článku pouze na ni.

Ačkoli rok 1960 znamenal v podstatě ukončení diskuse v časopise SGP, nebyl problém definitivně rozřešen. Právní teorie zůstala rozštěpena na několik táborů s protikladnými stanovisky. I v dalších letech se objevovaly a objevují porůznu příspěvky, v nichž se autoři vyslovují k otázkám právního systému a hospodářského práva. Z nejvýznamnějších je třeba jmenovat monografie V. V. Laptěva a Ju. M. Kozlova. V tomto článku přihlížím i ke stanovisku V. Knappa, který se rovněž zúčastnil diskuse v SGP.²²⁾

Dá se tedy říci, že diskuse o hospodářském právu v sovětské literatuře začala v roce 1956 a trvá dodnes. Mám-li charakterizovat její současný stav, je možno říci, že ztratila na ostrosti, jednotlivá stanoviska jsou tolerantnější a silí skupina těch, kdo se nepřiklání ani k uznávání, ani k odmítání hospodářského práva a snaží se zachovat neutralitu. Takový postoj zaujímají především autoři, jejichž oborem je obecná teorie státu a práva. Přestože zejména v tomto oboru dospěla teorie právního systému k některým novým výsledkům, je možné celkově konstatovat, že i tyto koncepce mají slabiny a jsou napadnutelné. Zůstává ještě mnoho sporných bodů, jejichž řešení je teprve otázkou budoucnosti. Na rozdíl od hodnocení Vyšinského se v současnosti vcelku uznává, že otázka právního systému není nejdůležitější problematikou právní vědy a není tedy nezbytné, aby bylo v nejkratší době dodáno jednotné a vyhovující schéma.

A. NÁZORY ZASTÁNCŮ HOSPODÁŘSKÉHO PRÁVA NA JEHO PŘEDMĚT

Změněná historická situace oproti první etapě sovětské diskuse determinovala její pokračování po XX. sjezdu. V této době již právní teoretici nepodřizují zaměření své práce tak úplně bezprostřednímu řešení neodkladných praktických úkolů, v právu i v právní vědě pokročila specializace. Právní řád je tvořen poměrně kompletním a relativně stabilizovaným souborem právních předpisů, právní věda má pozitivnější charakter. Hospodářská funkce státu je velmi rozsáhlá a má organizátorskou povahu. Potlačovatelská funkce v hospodářství je omezena na minimum. Rozvoj národního hospodářství je prudký a jeho řízení je stále složitější. Právní regulace této oblasti společenských vztahů má stále specifičtější rysy. Hospodářské zákonodárství se osamostatňuje, je rozsáhlejší a často nepřehledné

²²⁾ V. Knapp: Po povodu diskusii o sistěme prava, SGP č. 5/1957, str. 114—121; V. Knapp: Předmět a systém československého socialistického práva občanského, Praha 1959.

a nekoordinované. Pociťuje se naléhavá potřeba zpřehlednění, zjednodušení, zdokonalení hospodářskoprávních předpisů a současně nutnost zvýšení jejich efektivity.

V souvislosti s těmito jevy vystupuje řada praktických právníků i vědeckých pracovníků s návrhy na uznání a definitivní konstituování samostatného právního odvětví hospodářského práva a příslušné odvětvové vědní disciplíny.

I po XX. sjezdu byly vznášeny námitky proti prvním koncepcím hospodářského práva, ačkoli v obnovené diskusi se tyto teorie dostaly na nový stupeň oproštění od minulých nedostatků. Především užší vymezení předmětu úpravy a samozřejmě uznání současné existence občanského práva i dalších právních odvětví činilo bezpředmětnou většinu původních výtek formulovaných Vyšinským. Kontinuita s prvými teoriemi byla zachována ve vymezení okruhu upravovaných společenských vztahů současně oblastí řízení hospodářské činnosti a oblastí realizace této činnosti socialistickými organizacemi. Jen zcela ojediněle se vyskytly názory prosazující široké pojetí hospodářského práva.

V diskusi 1956–1960 se znovu několikrát objevil návrh na vytvoření hospodářskoadministrativního práva. Většinou se však otázka stavěla jako spor o existenci hospodářského práva jako samostatného právního odvětví. Teorie hospodářskoadministrativního práva byly spíše kompromisem, k němuž se uchýlovali odpůrci samostatného postavení práva hospodářského.

Předmět úpravy hospodářského práva byl vymezován v zásadě jednotně jako vztahy mezi socialistickými organizacemi při jejich hospodářské činnosti (někdy také při jejich činnosti) a při řízení této činnosti nadřízenými orgány. Na konstituování tohoto právního odvětví se zpravidla pohlíželo jako na vydělení některých norem z jiných právních odvětví, především z práva občanského a správního. Takové pojetí zdvihlo k odporu civilisty a administrativní právníky, kteří vystupovali z pozic obhájců celistvosti svých oborů. Považovali za neúnosné roztržení svých tradičních právních disciplín a dospěli až k teorii základních a komplexních právních odvětví. Tato teorie však neodpovídá obecným poznatkům o právním systému.

Zejména uvedené pojetí geneze hospodářského práva považuji za podnět mnohých rozhodných a někdy ne zcela racionálních stanovisek. Genezi hospodářského práva bychom však neměli vidět ve vydělení některých právních norem z jiných právních odvětví, ale ve vzniku nových společenských vztahů, které jsou zákonitým důsledkem rozvoje socialistické společnosti a které v důsledku své specifické povahy nelze podřadit tradiční právní formě.

Prvým článkem, jenž zahájil novou diskusní vlnu o systému sovětského práva (která již v roce 1958 podle Pavlova dosáhla 21 článků a dvou přehledů), byla stať *L. I. Děmbo*,²³⁾ která se však otázkou hospodářského práva přímo nezabývala. Přestože Děmbo formuloval řadu dobrých a závažných

²³⁾ L. I. Děmbo: O principach postrojenija sistěmy prava, SGP č. 3/1956, str. 88–99.

myšlenek, jeho základní koncepce vyvolala značný odpor a byla po dlouhou dobu terčem kritiky.

Děmbo vyzdvihl potřebu stanovení jednotného diferenčiačního znaku pro všechna odvětví a nesprávnost dosavadního postupu, kdy se představitelé jednotlivých odvětví zabývali pouze obhájením jejich samostatnosti. Právní odvětví charakterizoval jako „historickou kategorii objektivně podmíněnou“. Upozornil i na nezbytnost přiřčení k předmětu úpravy určitého odvětví i ty společenské vztahy, které pouze souvisí s vlastním předmětem a dále na skutečnost, že jednotlivá odvětví nejen „koexistují a hraničí, ale i se překrývají mezi sebou“. Potud je Děmbův článek podnětný. Námitky však vyvolal návrh, aby systém práva byl diferenčován podle právních principů v právu obsažených. Např. Ioffe a Šargorodskij namítají, že tyto právní principy jsou vyhlášeny lidmi a samy nejsou dostatečně objasněny. Tito autoři však současně považují právní systém za objektivní a v souvislosti s tímto stanoviskem je jejich argument málo použitelný. Především se to týká jeho druhé části — neobjasněnost neznamená neexistenci ani sama o sobě nevylučuje kritériální funkci. Je ovšem třeba přiznat, že vystačit s právními principy jako kritériem diferenčiacce právního systému dost dobře nelze. Znamenalo by to obtížný (a zřejmě ne zcela jednoznačně vyznívající) výzkum toho, zda a které principy se uplatňují při regulaci určitého okruhu společenských vztahů, přičemž by bylo nezbytné vyloučit ty principy, které se uplatňují v celém právním řádu nebo evidentně v několika odvětvích apod.

V tomtéž čísle časopisu byl otištěn příspěvek V. S. Tadevosjana,²⁴⁾ který se jednoznačně staví za existenci hospodářského práva jako samostatného a významného odvětví. Za kritérium třídění právních norem na jednotlivá právní odvětví považuje předmět úpravy. Dále však říká, že systém práva musí odpovídat „úkolům, které stojí před sovětským právem a socialistickou zákonností...“²⁵⁾ Tyto úkoly dělí do třech skupin:

1. ochrana a upevnění státního zřízení,
2. socialistický systém hospodářství a socialistické vlastnictví,
3. ochrana zájmů a práv občanů.

Na základě těchto skupin úkolů rozlišuje státní, hospodářské a občanské právo. Hospodářské právo chápe velmi široce — jako souhrn norem upravujících činnost podniků, organizací, úředních osob a občanů v oblasti řízení a rozvoje národního hospodářství, jako odvětví, které musí obsáhnout „všechny právní otázky sovětské ekonomiky“.²⁶⁾ Lze je podle Tadevosjana nazývat hospodářským nebo hospodářskoadministrativním právem, ale

²⁴⁾ V. S. Tadevosjan: Někotoryje voprosy sistěmy sovětskogo prava, SGP č. 8/1956; dále srov. V. S. Tadevosjan: O podstatě sovětského hospodářského práva, Právník č. 10/1957, str. 912 a násl.

²⁵⁾ V. S. Tadevosjan: Někotoryje voprosy sistěmy sovětskogo prava, SGP č. 8/1956.

²⁶⁾ Později Tadevosjan své pojetí hospodářského práva změnil — srov. V. S. Tadevosjan: Suščnosť sovětskogo chozjajstvennogo prava i predstojaščaja kodifikacija graždanskogo zakonodatelstva, SGP č. 6/1959, s. 50—61.

nelze je řadit do občanského práva. Tadevosjan se zabývá i odvětvovým systémem hospodářského práva. Je tvořen pododvětvími podle jednotlivých úseků národního hospodářství (průmyslové, dopravní, družstevní, zemědělské právo apod.). Dochází až k myšlence, že „čím diferencovanější bude systém práva, tím lépe bude odpovídat praktickým potřebám“. Myšlenka této teze je vcelku nepochybná. Systém práva lze ovšem diferencovat velmi detailně, avšak diferenciaci na právní odvětví musí být především přehledná a odpovídající potřebám praxe. Rovněž odvětvová diferenciaci nesmí být nepřehledná a neodpovídající povaze předmětu úpravy i povaze právních norem tento předmět upravujících. Praxe klade na diferenciaci odvětví některé požadavky v souladu s účelem úpravy, se způsobem realizace právních norem apod. Nenalézám však důvod, proč by pro praxi bylo výhodné rozdrobit právní odvětví na co největší množství pododvětví. Toto Tadevosjanovo stanovisko také nenašlo v diskusi žádnou podporu, naopak bylo některými autory kritizováno.

V SGP č. 2/1957 vyšel příspěvek L. S. Galesnika.²⁷⁾ I tento autor se v zásadě vyslovil pro hospodářské právo.

V uvedeném článku L. S. Galesnik mimo jiné poukazuje na význam „zainteresovanosti vládnoucí třídy na samostatné úpravě dané oblasti společenských vztahů“ při třídění právních norem na jednotlivá právní odvětví („nelze pouštět ze zřetele ani vliv jevů nadstavbových a zejména státu“). Pokouší se o definici systému práva — „je ekonomickým zřízením podmíněná jednota ve státě účinných norem rozhraničených podle právních odvětví v závislosti na diferenciaci právem upravených společenských vztahů a na rozdílnosti forem uskutečňování mocenské činnosti státu“. Považuje za velmi podstatné rozdíly mezi majetkovými vztahy vznikajícími na základě osobního vlastnictví občanů a na základě státního nebo družstevního vlastnictví. Poukazuje např. na rozdíly v předpokladech vzniku závazků, v řízení při rozhodování sporů apod. Kritizuje Tadevosjanův názor na prospěšnost co nejdiferencovanějšího právního systému. V této souvislosti se, myslím, Galesnikovi podařilo vyhmátnout podstatu veškeré nejednotnosti, to jádro, přes něž se zatím nikomu nepodařilo zcela úspěšně se dostat: „kde je reálná hranice právního odvětví? Vždyť cestou „upřesnění“ systému lze dojít až k tramvajově trolejbusovému... právu“.

Galesnik přes kritický přístup k Tadevosjanovým názorům neodmítá myšlenku hospodářského práva a říká, že je „nutné posoudit otázku vydělení hospodářského práva, ale další drobení práva v této oblasti je neúčelné“ (tedy na dopravní, obchodní atd.).

Galesnikův příspěvek je celkově možno řadit k oněm „objektivním“ stanoviskům, jejichž autoři nevystupují na obhajobu určitého odvětví, a to proti jinému odvětví. V souladu s tímto postojem se snaží najít příčiny nejednotnosti názorů vyjádřených v diskusi.

²⁷⁾ L. S. Galesnik: O problemach sistěmy sovětskogo prava, SGP č. 2/1957, str. 108 až 116.

V dalším čísle SGP byl publikován článek V. P. Jefimočkina,²⁸⁾ který je jednoznačným hlasem praxe pro hospodářské právo jako samostatné právní odvětví. Jeho argumentace na základě praktické zkušenosti je v diskusi novým zorným úhlem.

V úvodu poukazuje na teoretickou problematičnost jednoznačných rozhodnutí otázky o samostatných a nesamostatných právních odvětvích („Genkin říká, že právo se dělí podle upravovaných společenských vztahů, ale neříká, jak dělit společenské vztahy. Společenské vztahy nejsou jasně rozhraničeny... Zkoumání je třeba vést jak z obecně teoretických pozic, tak z pozic praxe...“). Jefimočkin dále ukazuje, že praktická realizace práva vychází z existence hospodářského práva jako specifické oblasti právní úpravy. Domnívám se, že tendence právní vědy přehlížet tuto „společenskou objednávku“ nejsou správné. Praktičtí právníci z národního hospodářství zpravidla nezasahují do vědeckých diskusí, jsou více připoutáni k řešení konkrétních otázek. Jestliže však se ojedinele jejich příspěvky přece vyskytnou, pak vždy a bezvýjimečně vyznívají ve prospěch hospodářského práva jako právního odvětví.

Značný ohlas vyvolal článek V. F. Mešery,²⁹⁾ ačkoli ani tento autor se výslovně hospodářským právem nezabývá.

Ve svém příspěvku se snaží nalézt diferenciacní kritérium v samotném právu. Dělí právní normy podle sankcí na *základní* odvětví (správní, občanské a trestní právo). Charakter upravovaných společenských vztahů se však podle Mešery neprojevuje jen v sankcích právních norem, ale také v hypotézách a dispozicích. V těch je prý vyjádřena skutečnost, že některé společenské vztahy vznikají výlučně nebo převážně v určité sféře lidské činnosti. Podle tohoto kritéria rozlišuje různá *komplexní* odvětví: pracovní právo, rodinné právo, kolchozní, námořní, občanské procesní, trestní procesní právo aj. Komplexní odvětví se se základními nevyklučují. Zvláštní postavení vyhradil Mešera státnímu právu.

Mešerova koncepce byla často kritizována. Vytýkalo se jí zejména, že Mešera diferencuje právo podle vnitřního kritéria. Možnost takového kritéria někteří autoři v diskusi popírali.

K teorii základních a komplexních právních odvětví se v sovětské právní vědě přiklonili i jiní autoři (např. Tolstoj). Domnívám se, že tato teorie měla být jakýmsi východiskem ve snaze o jednotný pohled na právní systém. Jejím základem jsou dva rozdílné pojmy právního odvětví. Jedním z nich je pojem základního odvětví, které upravuje skupinu stejnorodých společenských vztahů, druhým je pojem odvětví komplexního, tvořeného právními normami upravujícími nestejnorodé společenské vztahy, normami patřícími do několika základních odvětví. Komplexní odvětví tedy nejsou samostatná, odpovídají některým speciálním praktickým potřebám a nenarušují jednotu základních odvětví.

²⁸⁾ V. P. Jefimočkin: K voprosu o principach postrojenija sistěmy prava, SGP č. 3/1957, str. 86–93.

²⁹⁾ V. F. Mešera: O dělení sovětského práva na otrasli, SGP č. 3/1957, str. 93–100.

Je zřejmé, že tato teorie není ničím jiným než klasifikací právních norem podle dvou odlišných kritérií. Jedinou specifičností je, že výsledky těchto dvou diferenciací nazývá v obou případech právními odvětvími.

Mešerův článek obsahuje také úvahy o vývoji právního systému. Autor cituje Teze Institutu práva AV SSSR, v nichž se poukazovalo na proměnlivost právního systému („požadavky praxe, úkoly sledované státem v té či oné etapě rozvoje společnosti — vše toto může ovlivnit a ovlivňuje systematizaci právních norem“). Poukazuje na nesprávnost ustrnutí diskuse právě v důsledku tohoto dokumentu. Považuje za významný rovněž vliv subjektivního faktoru při formování právního systému.

Závažné argumenty ve prospěch hospodářského práva přinesl článek I. V. Pavlova v SGP č. 11/1958.³⁰⁾ V úvodní části se zabývá obecnými otázkami právního systému. Na rozdíl od Vyšinského vyjadřuje názor, že otázka právního systému nemá klíčový význam. Považuje systém za objektivní v tom smyslu, že se neformuje na základě nepodloženého subjektivního názoru, ale je determinován charakterem těch společenských vztahů, které jsou předmětem právní úpravy. Úkolem právní vědy je odhalit obsah a zvláštnosti existujících společenských vztahů právem upravených a napomáhat (sodějstvovat) vytvoření takového právního systému, který by odpovídal samotnému uspořádání (samoustrojstvo) těchto vztahů. Podtrhuje roli metody právní úpravy. (Definuje ji jako „způsob působení státu na určité společenské vztahy“, což je nutno doplnit, že se jedná pouze o způsob *právního* působení.)

Pro rozhodnutí o členění práva na odvětví je třeba samostatně klasifikace společenských vztahů v závislosti na jejich regulovanosti a stupni jejich regulovanosti právem. Všechny společenské vztahy z tohoto hlediska dělí na dvě skupiny:

1. společenské vztahy upravené právem — právní vztahy,
2. společenské vztahy právem neupravené.

Prvou skupinu dále dělí:

1. právní vztahy, které mohou existovat jen jako právní vztahy,
2. vztahy, jež mohou být jak právními, tak neprávními.

I tento autor poukazuje na význam subjektivního faktoru, vůle vládnoucí třídy. Tento faktor charakterizuje jako „státní volní moment, který je důležitým a rozhodujícím faktorem“.

Při rozboru otázky hospodářského práva vychází z předpokladu, že specifické rysy tohoto právního odvětví je třeba hledat v předmětu úpravy. Proti tvrzení civilistů, že předmětem úpravy občanského práva jsou majetkové vztahy, které mají zbožněpeněžní formu a jsou spjaty s využíváním zákona hodnoty v socialistické ekonomice, namítá, že právě působení zákona hodnoty je odlišné ve vztazích mezi občany a ve vztazích mezi socialistickými organizacemi navzájem. Domnívám se, že tuto faktickou odliš-

³⁰⁾ I. V. Pavlov: O systéme sovětského socialističeského práva, SGP č. 11/1958, str. 13–18.

nost společenských vztahů by bylo možno překonat jen v případě krajně abstraktní právní formy, skutečná právní úprava je však v obou oblastech velmi diferencovaná, a to i tam, kde nebyl schválen hospodářský zákoník. Natolik abstraktní právní úprava by zřejmě nemohla stačit praktické potřebě. I. V. Pavlov argumentuje takto: „Často se říká, že všechny majetkové vztahy sjednocuje ta důležitá okolnost, že všechny tyto vztahy mají v podmínkách socialismu zbožněpeněžní formu a jsou spjaty s využíváním zákona hodnoty v socialistické ekonomice. Avšak využívání zákona hodnoty a s ním spjaté zbožněpeněžní formy nevylučuje diferenciaci při řešení otázek sféry a charakteru působení tohoto zákona. Je zcela jasné, že charakter tohoto působení ve vztazích mezi socialistickými organizacemi, kde nejdůležitější je princip plánovitosti, je odlišný od působení tohoto zákona ve vztazích mezi občany, kde naopak princip plánovitosti má jen nepřímý vliv. Specifičnost majetkových vztahů mezi socialistickými organizacemi determinovala i nutnost speciálního zákonodárství a specifického způsobu řešení sporů vznikajících mezi těmito organizacemi. Rozhodování těchto sporů orgány státní a resortní arbitráže přímo vyplývá ze spojení plánovitých principů a principu chozrasčotu v těchto vztazích.“ Rovněž Pavlov tedy formuloval charakteristický rys hospodářských vztahů spočívající ve spojení prvků plánovitosti a chozrasčotu.

Ve dnech 30. 6.–3. 7. 1958 se konalo v Institutu práva AV SSSR *vědecké zasedání* o problémech systému sovětského socialistického práva a socialistické zákonitosti.³¹⁾ Kromě sovětských vědců na něm vystoupila i řada zahraničních účastníků. Celkem se zúčastnili zástupci 8 států, mezi nimi i V. Knapp, který se vyjádřil proti hospodářskému právu. Tato událost měla být jakýmsi vyvrcholením diskuse. Časopis SGP otiskl zprávu o zasedání a shrnutí názorů v diskusi vyjádřených. Oficiální diskuse byla tedy uzavřena. Přesto se i později objevovaly články zabývající se problematikou systému práva a postavením jednotlivých právních odvětví. Ze 41 diskutujících na zasedání se velká většina zmínila i o otázce postavení hospodářského práva. Žádné převratné řešení se ovšem neobjevilo a P. S. Romaškin (ředitel Institutu práva AV SSSR), který diskusi uzavíral, vytknul jako její nedostatek, že všechny příspěvky sklouzávaly k problematice hospodářského práva a v pozadí nechávaly nutnost soustředit úsilí na rozpracování a řešení otázek úpravy hospodářských vztahů, což je nezbytnost nezávislá na tom, zda hospodářské právo bude uznáno jako samostatné odvětví sovětského práva nebo ne.

K této výtce je možno dodat, že početnost příspěvků do diskuse o hospodářském právu a rovněž praktická nezbytnost právní úpravy hospodářských vztahů jsou činitelé, o nichž nelze říci, že nesouvisí s otázkou postavení hospodářského práva jako právního odvětví. Přinejmenším svědčí o tom, že teorie hospodářského práva nejsou pouhé spekulace odtržené

31) Srov. zprávu o zasedání — Obsuždenije voprosov sistemy sovětskogo prava i socialističeskoj zakonnosti, SGP č. 11/1958, str. 117 a násl.

od praxe. Svědčí o tom, že společenské vztahy vyžadují zdokonalení právní formy a takové zdokonalení vyžaduje teoretickou základnu.

I v dalších číslech a ročnících SGP se objevovaly články o hospodářském právu. Tak číslo 4/1959 přineslo příspěvek V. V. Laptěva „O sovětském hospodářském právu“³²⁾ který je předzvěstí rozsáhlejší práce „Předmět a systém hospodářského práva“ (Moskva 1969). Koncepce obou prací není zcela shodná. Podrobněji se o Laptěvových názorech zmíním níže.

V těchto letech je diskuse poznamenána přípravou základů občanského zákonodárství SSSR a odklání se proto někdy od obecných otázek ke konkrétnímu řešení jednotlivých právních institutů.

Pro hospodářské právo se vyslovuje např. V. K. Mamutov.³³⁾ Zabývá se skutečností, že některé významné otázky zůstávají nepovšimnuty teorií, protože vykračují za hranice správního práva a současně nepatří do občanského práva. Snaží se vymezit hranici mezi správním a hospodářským právem. Do hospodářského práva řadí normy upravující práva a povinnosti sovnarchozů, ministerstev, správ a podniků při rozhodování hospodářských otázek, při řízení národního hospodářství. Správní právo se má zabývat např. právní povahou a klasifikací aktů státní správy (včetně právní povahy a formy aktů vydávaných sovnarchozy, ministerstvy a správami), charakterem a klasifikací orgánů státní správy (kolegiální, jediný odpovědný vedoucí, centrální, místní atd.), otázkou účasti mas při řízení národního hospodářství. I Mamutov formuluje specifický rys předmětu úpravy hospodářského práva: „Principy chozrasčotu a plánovitosti jsou vlastní všem vztahům v oblasti hospodářské výstavby — jak vertikálním, tak horizontálním, což nelze říci o majetkových vztazích, jejichž účastníky jsou občané. Vyšší orgány mají ve vztahu k nižším nejen určitá práva, ale i povinnosti.“ Mamutov zdůrazňuje ve svém článku význam zformování hospodářského práva jako samostatného právního odvětví zejména pro rozvoj vědy hospodářského práva, jejímž „základním úkolem by bylo zkoumání cest, forem a způsobů nejracionalnějšího právního regulování hospodářské výstavby“. Dodává, že mnozí autoři sice vystoupili proti hospodářskému právu, ale byla to vystoupení proti hospodářskému právu v podobě koncepce Pavlovovy nebo Tadevosjanovy apod. Zároveň převážná většina z nich přiznala, že „jakési vydělené právo, jež je možno nazvat hospodářským, zaujímá určité místo v systému sovětského práva“. Tak např. Ioffe a Šargorodskij dělí správní právo na vlastní administrativní a na hospodářsko-administrativní právo. Podobně V. Knapp nepopírá, že existuje odlišnost mezi vztahy mezi socialistickými organizacemi a mezi ostatními občansko-právními vztahy. Domnívám se však, že tito autoři nevyjadřují tolik odpor k jednotlivým koncepcím hospodářského práva, jako spíš ochotu přiznat hospodářskému právu vše, kromě jediného — povahy samostatného právního odvětví. Reálná situace je nutí k řadě ústupků ve formě různých

³²⁾ V. V. Laptěv: O sovětskom chozjajstvennom prave, SGP č. 4/1959, str. 70–88.

³³⁾ V. K. Mamutov: Chozjajstvennoje pravo na službu kommunističeskomu strojitelstvu, SGP č. 5/1959, str. 61–68.

pododvětví, komplexních odvětví, vědeckých a pedagogických disciplín apod. Vždy se však snaží uhájit základní pozici — hospodářské právo není samostatným právním odvětvím. Konkrétní argumenty potom namíří proti některé konkrétní teorii o hospodářském právu.

V následujícím čísle časopisu byl publikován další příspěvek V. S. Tadevosjana, v němž se autor opět vyslovuje pro hospodářské právo.³⁴⁾

Mimo jiné se zabývá aktuální otázkou významu připravované kodifikace občanského práva, vlivem rozsahu předmětu úpravy nového kodexu na diferenciaci právního systému a zejména na postavení hospodářského práva. Zastává dnes celkem obecně přijaté stanovisko, že legislativní opatření nemůže mít význam pro řešení otázky existence nebo neexistence právního odvětví. Nejen že by šlo o formálně juristické posuzování, ale navíc takové kritérium by odporovalo i obecně uznaným názorům o postavení mnohých dalších odvětví.

Hlavním obsahem Tadevosjanovy statě je však snaha o vymezení předmětu hospodářského práva. Oproti původní koncepci je nynější Tadevosjanova definice užší: „souhrn norem sovětského práva upravujících hospodářskou činnost průmyslových, obchodních, dopravních, zemědělskodružstevních aj. podniků, tvoří podstatu a obsah sovětského hospodářského práva“. Podobně říká dále: „hospodářské právo je výrazem hospodářské politiky SSSR, je systémem norem, které určují způsob činnosti socialistických podniků a organizací, systémem norem regulujících majetkové vztahy národního hospodářství SSSR. Tyto majetkové vztahy jsou zcela konkrétní a tvoří obsah hospodářskoprávních vztahů, jejichž subjekty jsou socialistické organizace.“ Z těchto Tadevosjanových slov by se zdálo, že předmět hospodářského práva se omezil pouze na horizontální vztahy, v uvedené definici se nezmiňuje o vztazích vznikajících při řízení hospodářské činnosti. Z dalšího obsahu článku je však patrné, že ve své koncepci neopomíjí ani vertikální vztahy: „Tak regulování národního hospodářství a majetkových vztahů v něm se uskutečňuje jak pomocí norem státně administrativního charakteru (akty plánování), tak pomocí norem o hospodářských smlouvách vnějšně shodných s normami občanského práva, ale podstatně se od nich lišících...“, „hospodářské právo obsahuje elementy státního, správního i majetkového práva, nyní nazývaného občanským právem. Proto někteří navrhovali nazvat toto odvětví hospodářsko-administrativním právem...“

Tadevosjan tedy své pojetí hospodářského práva dosti podstatně zúžil. Ačkoli jeho vymezení předmětu hospodářského práva není zcela jednoznačné a přesné, je možno říci, že se přiblížil koncepci, která je dnes v SSSR nejrozšířenější.

Specifickým příspěvkem do diskuse byl článek Z. M. Zamengofové

³⁴⁾ V. S. Tadevosjan: Suščnost sovětskogo chozjajstvennogo prava i predstojaščaja kodifikacija graždanskogo zakonodatel'stva SSSR, SGP č. 6/1959, str. 50–61.

„Hospodářské právo a arbitrážní praxe“.³⁵⁾ Podobně jako příspěvek V. P. Jefimochkina argumentuje autorka z pozic praktické realizace práva. Na řadě konkrétních příkladů dokumentuje, že snahy o vymezení a zformování hospodářského práva jako právního odvětví jsou vyvolány a odůvodněny praktickými potřebami. Pozornost koncentruje především na vyvrácení argumentu často užívaného odpůrci hospodářského práva o použitelnosti a používání obecných ustanovení občanského práva i na hospodářsko-právní vztahy. Tak např. Zamengofová zjišťuje, že v hospodářském právu platí odlišné následky uplynutí lhůt, že odlišné jsou samy lhůty, že řada ustanovení obecné části občanského práva se vůbec na hospodářskoprávní vztahy neužívá. Článek je přesvědčivým hlasem proti těm, kdo tvrdí, že pro hospodářské právo nelze vytvořit vlastní obecnou část. Je příkladem metodologicky správné argumentace — na základě analýzy normativního materiálu a judikatury.

Článek *Ja. F. Mikolenka* „O systému majetkových vztahů a jejich právní úpravě“ se zabývá jak obecnými otázkami právního systému, tak postavením hospodářského práva.³⁶⁾

Všichni diskutující podle Mikolenka vycházejí z chybného předpokladu, že jediným kritériem diferenciací právního systému je okruh upravovaných společenských vztahů, že odvětví je plně samostatné a izolované od druhých. Poukazuje na skutečnost, že rozdíly mezi odvětvími nejsou stejné — některá odvětví si jsou bližší, jiná vzdálenější. Říká: „Je všeobecně známo, že některé společenské vztahy řadíme k okruhu vztahů upravovaných určitým odvětvím jen proto, že jsou upravovány normami pro toto odvětví typickými.“ Znamená to tedy, že diferenciací na jednotlivá odvětví nemůže vycházet pouze z předmětu úpravy, ale musí vzít v úvahu i charakter právní úpravy. Mikolenko se staví na stanovisko, že nelze pominout relativní samostatnost právní formy, její pouze zprostředkovanou závislost na společenských vztazích právem upravovaných. Říká dále: „Charakteristické znaky obsahu těch či oněch souborů právních norem jsou jediným kritériem, jež může být objektivním základem pro klasifikaci... Takových znaků existuje mnoho. Mají různý význam — obecnější, méně obecný...“ Mikolenko tedy dospívá k závěru o mnohosti klasifikačních kritérií a o mnohosti třídění. Navíc se domnívá, že kritéria je třeba hledat v charakteristických rysech právní úpravy, nikoli vně právního systému. Pokud jde o mnohost diferenciací právního systému, považují za velmi závažnou tuto Mikolenkovu úvahu: „Vezmeme-li celý systém platných norem ve státě — rozpadá se především na *vnitrostátní* a *mezistátní* (mezinárodní právo). Dále na normy *materiální* a *procesní* — to je dělení v jiné rovině — rozlišují se jak ve vnitrostátním, tak v mezinárodním právu. A přestože jen v občanském a trestním právu se rozvinuly natolik, že mají vlastní

³⁵⁾ Z. M. Zamengof: Chozjajstvennoje pravo i arbitražnaja praktika, SGP č. 1/1960, str. 56–64.

³⁶⁾ Ja. F. Mikolenko: O sistěme imuščestvennyh otnošenij i ich pravovom regulirovanii, SGP č. 3/1960, str. 85–95.

zákoníky, přece nikdo nepopře jejich existenci i ve finančním, správním, státním, pracovním, pozemkovém právu atd. . . .“

Názory, které považují některá procesní práva za právní odvětví, jsou v literatuře poměrně časté. Myslím, že Mikolenko správně považuje procesní normy za odlišnou diferenciaci, než je diferenciace na právní odvětví.

V další části článku se autor zabývá postavením hospodářského práva. Dochází k závěru, že „je možné přít se o stupeň vydělenosti uvedených skupin norem od občanského práva. Je však nepochybné, že toto oddělení existuje.“ Pokouší se vymezit předmět úpravy hospodářského práva, a to odlišně od Tadevosjana i Laptěva. Hospodářské právo podle jeho názoru upravuje vztahy socialistických hospodářských organizací, které jsou právníckými osobami a jednají podle principů chozrasčotu v rámci jednotného *hospodářského obratu* na základě jediného národohospodářského plánu. Hospodářský obrat je jen částí majetkového obratu, podstatné je, že socialistické hospodářské organizace byly zřízeny *výlučně k jeho uskutečňování*. Dohody mající vztah k této základní činnosti hospodářských organizací patří do hospodářského práva nezávisle na tom, zda jsou uzavírány s občanem či s organizací a naopak, jestliže úkon nepatří do jejich základní činnosti, pak jde o institut občanského práva, i když oba subjekty jsou organizace. Po dovršení výstavby socialismu v SSSR bude podle Mikolenka hospodářské právo regulovat pouze vztahy hospodářských socialistických organizací, dohody při hospodářské činnosti občanů budou omezené natolik, že budou regulovány jenom občanským právem. Hospodářské právo z téhož důvodu nebude regulovat ani vztahy nehozpodářských organizací a vztahy s účastí hospodářských organizací, které nebudou charakteristické pro jejich základní činnost. Vždy však budou patřit do hospodářského práva vztahy s účastí občanů, jestliže jako druhá strana v nich vystupuje socialistická hospodářská organizace (státní nebo družstevní) a jestliže sám vztah podle své povahy je hospodářskou dohodou, tj. jednou z těch dohod, které hospodářská organizace uzavírá v rámci své základní činnosti. V souladu s tím počítá např. Mikolenko do hospodářského práva i veškerý prodej v obchodě, tedy vztahy, které se většinou ponechávají v rámci občanského práva.

Mikolenkovo vymezení předmětu hospodářského práva nemá jako svůj základ charakteristiku subjektů. To je jeho nejvýznamnější rys. Nezabývá se rovněž zařazením vztahů vznikajících při řízení hospodářské činnosti. V podstatě se dotýká pouze vztahu mezi občanským a hospodářským právem. Ačkoli má své racionální jádro, znamenalo by úplnou změnu dosavadního pojetí nejen hospodářského, ale i občanského práva. Do občanského práva by se dostala řada vztahů mezi organizacemi a do hospodářského práva řada vztahů mezi občany a organizacemi. Platná právní úprava však s takovým řešením není v souladu (rozdílná úprava procesu pro tyto vztahy, rozdílná úprava i materiálněprávní). Vznikaly by patrně i spory o to, co je v rámci základní činnosti a co již nikoliv. Jakkoli je tedy Mikolenkova koncepce zajímavá, nerespektuje dostatečně platnou právní úpravu, a to ji činí pro praxi nepoužitelnou.

V SGP č. 3/1960 byla publikována zpráva o vystoupení právních teoretiků zemí lidových demokracií v Institutu práva AV SSSR.³⁷⁾ Toto vystoupení vyznělo ve prospěch hospodářského práva. Za PLR promluvil Topinski, za NDR Dornberger.

I v současné době se většina učebnic teorie práva, občanského, správního, hospodářského práva i monografií z těchto oborů pokouší zodpovědět otázku postavení hospodářského práva a diferenciacie právního systému do právních odvětví.

Např. učebnice *Teorie státu a práva*,³⁸⁾ která vyšla v Moskvě v roce 1973, v části o systému práva připouští, že existují názory, podle nichž je hospodářské právo samostatným právním odvětvím. Autoři učebnice nepodávají rozhodující stanovisko a spokojují se konstatováním.³⁹⁾

Učebnice hospodářského práva, která vyšla v Moskvě v roce 1970⁴⁰⁾ pod redakcí V. V. Laptěva, jednoznačně zastává myšlenku existence hospodářského práva jako právního odvětví. Její koncepce je obdobná jako koncepce monografie V. V. Laptěva „*Předmět a systém hospodářského práva*“.⁴¹⁾

Podle Laptěva je právní odvětví objektivní realitou. Základním kritériem diferenciacie právních norem v jednotlivá odvětví je předmět právní úpravy, společenské vztahy právem upravené. Do téhož odvětví bývají zařazovány i vztahy související. Subjektivní faktor klasifikace na odvětví spočívá především ve zvláštním zákonodárství, jímž je „vyjadřováno státní uznání významnosti těchto vztahů“.

Při vymezení předmětu hospodářského práva poukazuje Laptěv na skutečnost, že v procesu socialistického hospodaření vznikají různé vztahy a ne všechny jsou upravovány hospodářským právem. Vztahy vznikající při

³⁷⁾ Gurjanova: Razvitije chozjajstvennogo prava v stranach narodnoj demokratii, SGP č. 3/1960, str. 138.

³⁸⁾ Marxistsko-leninskaja obščaja teorija gosudarstva i prava, Socialističeskoje pravo, Moskva 1973.

³⁹⁾ V cit. učebnici se říká: „Jiná část sovětských právních vědců se domnívá, že občanské právo musí regulovat jen majetkové a některé nemajetkové vztahy s účastí občanů, tj. občanů mezi sebou a občanů s organizacemi. Co se týká majetkových vztahů mezi socialistickými organizacemi, musí být regulovány samostatným odvětvím — hospodářským právem. V základu majetkových vztahů mezi socialistickými organizacemi je plánovitě řízení sovětským státem. Každá hospodářská organizace jedná samostatně, na základě chozrasčotu a plánu. Majetkové vztahy včetně smluvních, které vznikají mezi těmito organizacemi, mají rovněž plánovitý, organizovaný charakter. Smluvní vztahy mezi socialistickými organizacemi mají mnoho specifického, vlastního jenom těmto vztahům, nevztahujícího se na občany. Jinak se tu řeší otázka základních prvků smluv, odpovědnosti stran a mnohé další otázky. Ne náhodou byly vydány k úpravě vztahů podobného charakteru samostatné právní akty. Zvláštnost majetkových vztahů mezi socialistickými organizacemi přivedla i specifický způsob rozhodování sporů mezi nimi, které řeší orgány státní nebo resortní arbitráže a ne soud. Všechno to je základem názoru o samostatné existenci odvětví *hospodářského práva*, upravujícího majetkové vztahy, které vznikají uvnitř systému socialistického hospodářství.“

⁴⁰⁾ Chozjajstvennoje pravo, učebnice pod redakcí V. V. Laptěva, Moskva 1970.

⁴¹⁾ V. V. Laptěv: *Předmět i systém chozjajstvennogo prava*, Moskva 1969.

uspokojování materiálních potřeb lidí jsou upravovány občanským právem, vztahy vznikající při využívání práce v procesu společenské výroby — právem pracovním. Jen jedna kategorie vztahů ve sféře socialistického hospodaření je upravována hospodářským právem — vztahy vznikající při řízení a při uskutečňování hospodářské činnosti, které tvoří hospodářské vztahy. Za rozhodující rys hospodářských vztahů, který je určující pro vznik hospodářského práva jako samostatného právního odvětví, Laptěv považuje skutečnost, že v sobě obsahují zároveň majetkový a organizační prvek. Tuto myšlenku rozvíjí a dochází k takovému vymezení správního a hospodářského práva: „správní právo upravuje správní vztahy, které nemají majetkový obsah. Hospodářské právo upravuje hospodářské vztahy, v nichž plánovitě-organizační elementy, správní elementy se organicky pojí s elementy majetkovými. I hospodářské i administrativní vztahy se tvoří v procesu řízení hospodářství, ale odlišují se svou povahou“.⁴²⁾

Ačkoli Laptěvova koncepce v podstatě vystihuje charakteristickou povahu hospodářských vztahů, jeho pokus o rozhraničení správního a hospodářského práva není zcela uspokojivý. Správní právo přece evidentně upravuje značné množství majetkových vztahů, a to nikoli výjimečně. Koneckonců sám Laptěv konstatuje, že i v jiných právních odvětvích můžeme nalézt vztahy obsahující organizační a majetkové prvky (např. kolchozní právo).

Laptěv dále poukazuje na vymezení hospodářských vztahů z hlediska subjektů. Vztahy mezi podniky jsou podle něho těsněji spjaty se vztahy podniků k orgánům řízení, než se vztahy mezi občany.

Laptěv se zabývá i otázkou metody právní úpravy. Rozlišuje tři druhy metod právní úpravy hospodářských vztahů — metodu podřízení, dohody a rekomendace. Není vyloučeno použití různých metod na stejné vztahy. Volba metody je projevem aktivního zpětného vlivu nadstavby na základnu, je uvědoměle vybírána. Metodu právní úpravy nelze považovat za další kritérium diferenciací právního systému, znamenalo by to odmítní předmětu právní úpravy jako diferenciačního znaku.⁴³⁾

Laptěv ve své práci tedy dospívá k závěru, že hospodářské právo objektivně existuje jako samostatné právní odvětví, jehož předmětem úpravy jsou společenské vztahy lišící se svou povahou od vztahů, které jsou předmětem práva občanského i správního. Na str. 102 podává definici hospodářských vztahů, která asi nej přesněji vystihuje současné sovětské pojetí hospodářského práva: „vztahy vznikající v procesu řízení a uskutečňování hospodářské činnosti mezi socialistickými organizacemi a rovněž mezi jejich strukturálními články“.

V souvislosti se snahou o nalezení specifických rysů hospodářského práva, jeho předmětu úpravy, všímá si řada autorů a rovněž V. V. Laptěv nové povahy socialistické hospodářské soustavy především ve srovnání s organizací hospodářství za kapitalismu. Konstatují se podstatné změny

⁴²⁾ Srov. cit. publ., str. 25.

⁴³⁾ Srov. cit. publ., str. 67.

ekonomické základny, které nemohou neovlivnit právní formu.⁴⁴⁾ Tyto změny se týkají jednak postavení státu při řízení národního hospodářství, jednak zespolečnění výrobních prostředků a dominantní role socialistického společenského vlastnictví v ekonomice, nového charakteru působení ekonomických zákonů v souvislosti s centrálním řízením, funkčního vymezení osobního vlastnictví a zúžené sféry živelnosti. Je evidentní, že společenské vztahy v oblasti socialistického společenského vlastnictví jednotně centrálně usměrňované se liší od vztahů v oblasti osobního popř. soukromého vlastnictví.

Tyto skutečnosti rozhodujícím způsobem determinují zformování skupiny vztahů, které se běžně nazývají hospodářskými. Při jejich popisu se často poukazuje na spojení vertikálních a horizontálních prvků v těchto vztazích. Tyto pojmy se považují za synonyma pojmů organizační a majetkové, ale to není zřejmě přesné. Obsah každého uvedeného pojmu je jiný. Není ani správné považovat vertikální a horizontální nebo organizační a majetkové vztahy za skupiny navzájem se vylučující. Nebo spíše — je to možné s některými výhradami u prvních dvou pojmů (s výhradami proto, že i v horizontálních vztazích, tedy vztazích, jejichž subjekty jsou navzájem nepodřízené, se vyskytují vertikální determinanty), ale velmi nepřesné je to u druhých dvou pojmů, protože organizační vztahy mohou být zároveň majetkové a naopak.

Domnívám se tedy, že je možno v souvislosti s hospodářskými vztahy mluvit o vertikálních a horizontálních vztazích (což je vhodnější než rozlišování organizačních a majetkových vztahů) a současně o vertikálních a horizontálních prvcích těchto vztahů, popř. o organizačních a majetkových prvcích.

Laptěv od úvah o organizačních a majetkových prvcích hospodářských vztahů dochází až ke konstrukci tzv. „složitého mnohostranného právního vztahu“ jako řetězce hospodářskoprávních vztahů, jež mezi sebou tak těsně a úzce souvisí, že na ně lze pohlížet jako na jediný složitý, mnohostranný právní vztah. Podle Laptěva „Praktický význam konstrukce složitého právního vztahu spočívá v tom, že dovoluje stanovit bezprostřední vztah mezi počátečním a konečným článkem řetězce právních vztahů.“⁴⁵⁾

Domnívám se však, že takováto teoretická konstrukce nemůže být sama základem pro onen důsledek, který Laptěv uvádí. K tomu by muselo být konkrétní ustanovení právní normy. Takové ustanovení, které by spojovalo dva prvky řetězce, zakládalo by mezi nimi normální právní vztah. Konstrukce složitého právního vztahu by tedy byla zbytečná.

⁴⁴⁾ Zvláštnostmi postavení státu za socialismu se zabývá Laptěv v cit. publ., str. 88: „V podmínkách buržoazního zřízení se skutečně funkce soukromokapitalistického podniku principiálně odlišují od funkcí orgánů státní správy. Tam podnik hospodář a stát pouze kontroluje hospodářskou činnost. Naopak v socialistickém hospodářství stát nejen řídí, ale i sám hospodář, jemu náleží základní prostředky společenské výroby. Proto úkoly podniků a vyšších hospodářských orgánů jsou za socialismu principiálně stejné: ty i ony jsou orgány státu uskutečňující jeho funkce.“

⁴⁵⁾ V. V. Laptěv: *Předmět i systém chozjajstvennogo prava*, Moskva 1969, str. 108.

V souvislosti s charakteristikou sovětské hospodářskoprávní koncepce je třeba zmínit se o rozdílnosti sovětských a československých teorií.

Hospodářské právo v sovětském pojetí je totiž chápáno převážně jako právo státního vlastnictví a státních organizací. Je to nepochybně patrné např. z Laptěvova článku v SGP č. 4/1959 „O sovětském hospodářském právu“. Jen mimochodem se zmiňuje o tom, že „hospodářské právo se vztahuje i na některé vztahy s účastí družstevních organizací“. Spojení vertikálních a horizontálních prvků v hospodářskoprávních vztazích je pak zřetelně vyjádřeno v pojetí státních hospodářských podniků jako státních orgánů a v důsledku toho i v podtržení tendence přesunu některých oprávnění správních orgánů na podniky, které jsou považovány především za vykonavatele státní vůle — bez ohledu na snahu prohloubit jejich chozrasčotní postavení.

Hospodářské právo v československém pojetí je zpravidla právem socialistických státních, družstevních, společenských a jiných organizací. Socialistická organizace je pojem odlišný od pojmu státní orgán, který československá teorie v podstatě ponechává ústavnímu a správnímu právu. Hospodářské právo operuje pouze termínem orgán hospodářského řízení, který může být zároveň socialistickou organizací, ale nemusí. Obdobu sovětského pojetí lze vidět v názorech, které považují za vlastní předmět hospodářského práva pouze vztahy týkající se státního vlastnictví a ostatní hospodářské vztahy prohlašují za související a z tohoto důvodu řazené k odvětví.

Pozdější vývoj sovětské hospodářskoprávní teorie vedl k širšímu pojetí obdobnému československé koncepci. Svědčí o tom tato Laptěvova slova: „Je sotva správné ohraničovat sféru hospodářskoprávní úpravy státním sektorem ekonomiky. Takové pokusy se vyskytly v průběhu diskuse o hospodářském právu (včetně pokusu ze strany autora těchto řádků), avšak jejich správnost se nepotvrdila. Rozvoj koncepce hospodářského práva vedl k uznání toho, že obecné principy socialistického hospodaření, základní instituty právní úpravy hospodářských vztahů jsou shodné pro státní, družstevní a společenské organizace bez ohledu na rozdíly ve formách vlastnictví. Tyto rozdíly je třeba brát v úvahu v rámci jednotné hospodářskoprávní úpravy socialistické ekonomiky.“⁴⁶⁾

Sovětsští právní teoretici poukázali i na některé další specifické rysy hospodářských vztahů, popř. hospodářskoprávních norem. Tak např. je to sepětí práv a povinností, podřízení dílčích zájmů celospolečenskému zájmu na uspokojování potřeb společnosti, plánovitost veškeré hospodářské činnosti apod. Pro samostatné postavení hospodářského práva v právním systému svědčí i existence vlastního procesního práva, samostatné hospodářské zákonodárství a konečně i to, že spory o toto odvětví probíhají desítky let a myšlenka hospodářského práva vystupuje stále naléhavěji. Rostoucí pozornost politických orgánů věnovaná této problematice svědčí o zájmu

⁴⁶⁾ V. V. Laptěv: Теоретические проблемы хозяйственного права, Moskva 1975, str. 19–20.

dělnické třídy, jemuž odpovídá zdokonalování a zvyšování efektivnosti hospodářského práva. Např. usnesení ÚV KSSS „O opatřeních k dalšímu rozvoji právní vědy a zlepšení právnického vzdělání v zemi“ z roku 1964⁴⁷⁾ označilo za důležitý úkol právní vědy výzkum problémů řízení národního hospodářství, právní úpravy hospodářské činnosti socialistických organizací, do učebních plánů právnických vysokých škol zavedlo výuku hospodářského práva. Hospodářské právo bylo zavedeno na jeho základě i jako vědecký obor pro přípravu aspirantů. Podobně vyznělo i usnesení ÚV KSSS a RM SSSR „O zlepšení právní práce v národním hospodářství“ z 23. 12. 1970⁴⁸⁾ a další.

B. HLAVNÍ PŘEDSTAVITELÉ NÁZORU, ŽE HOSPODÁŘSKÉ PŘÁVO
NEMÁ SAMOSTATNÝ PŘEDMĚT JAKO PRÁVNÍ ODVĚTVÍ,
A JEJICH ZÁKLADNÍ ARGUMENTY

Vedle koncepcí hospodářského práva jako samostatného odvětví socialistického práva se vyskytly i názory opačné. V průběhu diskuse to byly především články (mám na mysli diskusi v SGP 1956–1960) D. M. Genkina, V. Knappa, O. S. Ioffeho a M. D. Šargorodského, S. S. Alexejeva, A. I. Děnisova a N. I. Bernštejna.⁴⁹⁾ V současné době nejostřeji vystupuje proti hospodářskému právu Ju. M. Kozlov. Proti hospodářskému právu se vyslovují rovněž autoři nové učebnice hospodářského práva V. P. Gribanov a O. A. Krasavčikov.⁵⁰⁾

Dříve než se pokusím shrnout nejčastěji uplatňované argumenty proti hospodářskému právu, zmíním se stručně o nejdůležitějších příspěvcích do diskuse v SGP.

V č. 9/1956 SGP vystoupil proti hospodářskému právu D. M. Genkin. Za rozhodující problém při řešení otázky právního systému považuje nalezení jednotného diferenciačního znaku, jímž podle jeho názoru jsou společenské vztahy jako předmět právní úpravy. Domnívá se, že není možno diferencovat právní systém na základě právních vztahů, protože ty jsou formou společenských vztahů a znamenalo by to stavět systém práva na základě samotného práva. O tomto stanovisku jsem se již zmínila výše. Genkin popírá možnost přihlédnout při třídění právních norem k metodě úpravy a argumentuje obdobně — znamenalo by to „určovat nadstavbový jev rovněž nadstavbovým jevem“. Totéž namítá i proti Děmbovu dělení podle právních principů.

⁴⁷⁾ Pravda 4. 8. 1964.

⁴⁸⁾ Viz Sovětskaja justicija č. 4/1971; anotace v Socialistické zákonnosti č. 7–8/1971.

⁴⁹⁾ D. M. Genkin: K voprosu o sisteme sovětskogo socialističeskogo prava, SGP č. 9/1956, str. 80–92; V. Knapp: Po povodu diskusii o sisteme prava, SGP č. 5/1957, str. 114 a násl.; O. S. Ioffe, M. D. Šargorodskij: O sisteme sovětskogo prava, SGP č. 6/1957, str. 101–111; S. S. Alexejev: O teoretičeskich osnovach klasifikacii otraslej sovětskogo prava, SGP č. 7/1957, str. 99–108; A. I. Děnisov, N. I. Bernštejn: Osnovy graždanskogo zakonodatelstva i chozjajstvennoje pravo, SGP č. 5/1959, str. 48–61.

⁵⁰⁾ V. P. Gribanov, O. A. Krasavčikov: Chozjajstvennoje pravo, Moskva 1977.

Genkinovy argumenty byly později v diskusi často opakovány a lze říci, že jsou opakovány dodnes. Uznává, že mezi majetkovými vztahy občanů a socialistických organizací jsou rozdíly, ale nejsou prý dostatečným kritériem pro rozhraničení dvou odvětví. Kromě vztahů mezi občany navzájem a mezi organizacemi navzájem existuje i mnoho vztahů mezi občany a organizacemi, a to brání jasnému rozhraničení. Je nepřípustné stavět občanskoprávní úpravu majetkových vztahů občanů proti principům úpravy národního hospodářství (k tomu ale musíme dodat, že přece nejde o stavění proti sobě, ale pouze vedle sebe). Genkin poukazuje na existenci norem, jež se společně vztahují k občanskému i k hospodářskému právu. Vznikem hospodářského práva by podle něho byly vyděleny normy nejen z občanského, ale i z administrativního práva, a tím by došlo k nebezpečnému směřování. Znamenalo by to dále nezbytnost sloučit do jednoho odvětví úpravu státních a družstevních forem vlastnictví, avšak tyto formy jsou velmi odlišné. Nemohou spolu koexistovat v jednom odvětví. Nabízí se ovšem námitka, jak je možné, že podle Genkina je státní a družstevní vlastnictví příliš odlišné, ale osobní a společenské vlastnictví je si natolik blízké, že je nelze oddělit. Genkin poukazuje rovněž na problematiku zařazení vztahů v zahraničním obchodě. Souhlasit je možno s jeho argumentací proti dalšímu členění hospodářského práva podle jednotlivých úseků ekonomiky, jež považuje za neúčelné a odvádějící od obecných principů.

Příspěvek V. Knappa stručně shrnuje závěry, k nimž autor dospěl v monografii „Předmět a systém československého socialistického práva občanského“ (shrnuje je předběžně, protože článek vyšel v roce 1957, monografie 1959).

Vyslovuje se proti existenci hospodářského práva jako samostatného právního odvětví, stačí prý změnit systém občanského práva. Uznává přitom, že mezi vztahy občanů navzájem a občanů a organizací proti vztahům mezi organizacemi jsou rozdíly. Ty však podle Knappa neodůvodňují vyčlenění nového samostatného odvětví. Vracíme se tak znovu a znovu k oné věčné otázce exaktní hranice — co ještě nezdůvodňuje a co již zdůvodňuje? Právní systém musí být diferencován podle jednotného kritéria, i tato hranice musí být jednotná. V souvislosti s požadavkem jednotného kritéria a jednotné hranice by bylo obtížné zdůvodňovat vydělení pracovního rodinného, zemědělskodružstevního apod. práva při současném popírání existence hospodářského práva. Nerovnováha mezi hodnocením stejnorodosti jednotlivých skupin společenských vztahů je očividná. Ani Knappovo upřesněné diferenciační kritérium (typické právem upravované chování lidí ve společenských vztazích) není jednoznačně a snadno uplatnitelným řešením. Svědčí o tom jeho pokus o vymezení předmětu státního práva. Činnost státu nebo státních orgánů při realizaci státní moci a chování lidí, kteří se účastní na uskutečňování státní moci — to je tak široké vymezení, že by pohltilo i řadu dalších odvětví.

Významným příspěvkem do diskuse byl článek O. S. Ioffeho a M. D. Šarгородského „O systému sovětského práva“. Jeho autoři vystupují jednoznačně proti teorii o hospodářském právu, avšak jejich kritika je zaměřena

proti hospodářskému právu v pojetí třicátých let. Argumentace proto většinou nepostihuje nedostatky koncepce let šedesátých. Jsou to argumenty jako např. odsunutí osobnosti, jejích materiálních a duchovních potřeb do druhořadého postavení.

Jádrem stati je úvaha o rozlišení systému a systematiky práva. V přehlížení této odlišnosti vidí autoři příčinu neúspěchů při dosavadních pokusech o diferenciaci norem. Systém je podle nich objektivní jev, objektivní vlastnost platného práva, systematika naopak vzniká v závislosti na subjektivně zvoleném kritériu, systém se může změnit jen změnou obsahu norem, systematika změnou subjektivní volby kritéria. Odvětví právního systému se navzájem vylučují, to neplatí pro systematiku. Hospodářské právo plně odpovídá systematice, nemá nic společného se systémem práva. Ioffe a Šargorodskij člení sovětské právo na tato odvětví: státní právo, správní právo (pododvětví: vlastní správní právo, administrativně-hospodářské právo), občanské právo, trestní právo, procesní právo (trestně procesní, občanské procesní, správní procesní).

Konstrukce dvojice rozdílných pojmů systému a systematiky patrně nemůže vyřešit spory týkající se právního systému. Především z toho, že u systematiky autoři předpokládají subjektivní volbu kritéria, nijak neplyne, že sama systematika není objektivní. Tím vzniká otázka, jaký je vlastně skutečný rozdíl mezi systémem a systematikou. I když je zřejmé, že autoři měli na mysli diferenciaci na právní odvětví jakožto systém a veškeré další možné klasifikace právních norem jako systematiku, nijak to v článku neupřesňují. Oba tyto jevy jsou evidentně objektivní povahy (bez ohledu na to, jaký subjektivní vliv se tu projevuje z hlediska poznávání). Jestliže je máme rozlišovat, je třeba takový přístup podložit argumentací.

Proti hospodářskému právu vystoupil v SGP č. 7/1957 rovněž S. S. Alexejev (článkem „O teoretických základech klasifikace odvětví sovětského práva“).

Otázka hospodářského práva podle tohoto autora je otázkou systému občanského práva a nikoli systému práva. Existují určité odlišnosti upravených společenských vztahů, ale ne takové, aby zdůvodňovaly vydělení samostatného právního odvětví. Popírá samostatnost nejen hospodářského, ale i rodinného, finančního práva, prokurátorského dozoru apod. Zdůrazňuje objektivní charakter právního systému, jeho nezávislost na „názoru zákonodárce i na zákonodárných tradicích“. Podle Alexejeva má však i systematika objektivní povahu (na rozdíl od koncepce Ioffeho a Šargorodského). Metoda právní úpravy je druhořadým kritériem třídění právních norem do právních odvětví.

N. G. Alexandrov přispěl do diskuse článkem „O místě pracovního a kolchozního práva v systému sovětského socialistického práva“.⁵¹⁾ Když rozebírá dosavadní neúspěchy diskuse a jejich příčiny, formuluje základní otázku takto: „Jaký stupeň kvalitativní specifičnosti daného druhu společ-

⁵¹⁾ N. G. Alexandrov: O městě trudovogo i kolchoznogo prava v sisteme sovětskogo socialističeskogo prava, SGP č. 5/1958, str. 117–126.

čenských vztahů je nutný pro to, aby normy upravující dané vztahy tvořily jedno z odvětví jednotného systému sovětského socialistického práva?“ Pokouší se o odpověď na tuto otázku. Přitom navazuje na myšlenku S. S. Alexejeva, že „je potřebný takový stupeň vydělenosti daného okruhu společenských vztahů, který by vyžadoval zvláštní formu právní úpravy“.⁵²⁾ Upravované vztahy v takovém případě nemohou být podle Alexandrova postiženy obecnými pravidly jiných odvětví, je nezbytná formulace samostatných obecných ustanovení. O samostatné odvětví půjde jen tehdy, má-li svou specifickou *obecnou část*.

Argument o nedostatku obecné části byl proti hospodářskému právu i později dosti často uplatňován. Ve výše citované učebnici teorie státu a práva se autoři pokusili aplikovat tuto tezi obecně na celý právní systém.⁵³⁾ Systém práva se podle této teorie diferencuje na odvětví, pododvětví a právní instituty. Odvětví je souhrnem norem upravujících vztahy v určité sféře společenského života a je charakterizováno tou zvláštností, že zpravidla má tzv. obecnou část, která zahrnuje normy, v nichž jsou vyjádřena obecná pravidla, jež se týkají právní úpravy celé dané oblasti společenských vztahů. Pravidla norem obecné části právního odvětví se užívají při realizaci všech ostatních norem regulujících danou oblast vztahů. Avšak tím, že podle autorů učebnice je právní odvětví charakterizováno obecnou částí pouze „zpravidla“, mizí její význam jako oné hledané pevné hranice. Neexistence obecné části sama nepopírá ještě existenci příslušného právního odvětví (a s tím je nutno souhlasit). Obecná část nemůže sloužit ani jako hranice mezi odvětvím a pododvětvím. Podle učebnice má totiž i pododvětví svou vlastní obecnou část.

Existence obecné části tedy není vyhovujícím kritériem pro třídění právních norem na právní odvětví. Navíc se domnívám, že ani samotný pojem obecné části není dostatečně stabilní a určitý. Mají-li ji tvořit normy, které se aplikují na všechny společenské vztahy upravované daným právním odvětvím, je její konkrétní vymezení dosti obtížné. Obecná část totiž obsahuje zpravidla značný počet subsidiárních ustanovení aplikovatelných tehdy, není-li úprava zvláštní. V případě, že je vydáno zvláštní ustanovení, není možno použít normu obecné části a takový právní institut je vyňat z okruhu působnosti obecné části. Přesto nepochybně zůstává součástí právního odvětví. Vedle toho do právního odvětví patří i normy upravující vztahy mající určité specifičnosti a takové normy se vůbec neřídí obecnou částí (pravidlo podobnosti a souvislosti — srov. V. Knapp, cit. práce). Rozsah obecné části odvětví také není jednoznačný. Systematika platné úpravy není dostatečným vodítkem — svou vlastní obecnou část má nejen většina zákonů, ale i řada vyhlášek. Obecnou část právního odvětví je proto nutno konstruovat empirickým zkoumáním právních norem, zkoumáním, které

⁵²⁾ Srov. cit. čl.

⁵³⁾ Marxistsko-leninskaja obščaja teorija gosudarstva i prava, Socialističeskoje pravo, Moskva 1973. autoři: N. G. Alexandrov, S. S. Alexejev, E. A. Lukačeva, A. V. Micevič, P. E. Nedbajlo, V. I. Nikitinskij, I. V. Pavlov, A. S. Pigolkin, A. A. Piontkovskij, I. S. Samoščenko, V. A. Tumanov, A. F. Šebanov, S. L. Javič.

může realizovat pouze odvětvová právní věda. Tímto způsobem by se ale dala vytvořit vlastní obecná část pro mnohou ucelenější skupinu právních norem, nejen pro právní odvětví jako celek.

Proti hospodářskému právu se vyslovili i autoři učebnice Sovětské správní právo z roku 1973.⁵⁴⁾ Říká se zde, že „z předmětu správního práva se někdy vylučují vztahy ve sféře správy (nebo řízení — upravljenje) socialistické ekonomiky (v poznámce se odkazuje na V. V. Laptěva: Předmět a systém hospodářského práva — I. P.). Přitom se ignoruje fakt, že v podmínkách socialismu hospodářství řídí stát, přičemž činnost při správě ekonomiky je v těchto podmínkách hlavní v mechanismu státní správy.“ Administrativní právo podle učebnice upravuje ty stránky majetkových vztahů, které ovlivňují správní orgány a přitom nevystupují jako subjekty občanského práva, ale jako subjekty státní správy vybavené administrativní mocí.

Ve stejném smyslu se proti hospodářskému právu vyslovuje Ju. M. Kozlov v práci „Hospodářská reforma, řízení a právo“.⁵⁵⁾ Podle jeho názoru v socialistickém státě velmi stoupá význam řízení národního hospodářství, takže vzhledem ke státní správě jako celku se snižuje podíl klasické správy a vzrůstá podíl státního řízení ekonomiky. Snaží se dokázat, že státní správa je jednotná a „ekonomické řízení jako samostatná kategorie správy nemá právo na existenci“. Názory podporující samostatné postavení hospodářského práva se snaží vyvrátit tvrzením, že orgány státní správy nelze členit podle objektu řízení, nelze vydělovat nějakou kategorii ekonomických orgánů, protože tím se tvrdí, že řízení ekonomiky není politickým řízením, že ekonomiku neřídí „politické, tj. státní“ orgány. Státní řízení ekonomiky je podle Kozlova podmíněno charakterem vlastnictví jako státního vlastnictví a nezbytností jednotné řídicí vůle, která musí mít mocenský charakter. Státní řízení národního hospodářství je ve své podstatě administrativní, tj. založené na *subordinaci*. Specifickým rysem hospodářské reformy podle Kozlova bylo to, že se zaměřovala nejen na organizační formy řízení, ale především na obsah, který je ekonomický a je nutno sladit ho s ekonomickými zákonitostmi. Dělení metod řízení na ekonomické

⁵⁴⁾ Sovětskoje administrativnoje pravo, Moskva 1973, učebnice pro právnické fakulty, pod redakcí Ju. M. Kozlova.

⁵⁵⁾ Chozjajstvennaja reforma, upravljenje i pravo, kolektivní práce pod redakcí Ju. M. Kozlova, Moskva 1973. Kritiku Kozlovovy koncepce v naší právní literatuře podal rovněž K. Čapek. Srov. K. Čapek: Právní postavení socialistických podniků, Praha 1976, str. 378–380. Na str. 378–379 tento autor např. říká: „Jestliže se totiž na jedné straně bude zdůrazňovat, že státní řízení národního hospodářství je mocensko-organizační výkonnou a nařizovací činností socialistického státu, že vztahy řízení jsou volními mocensko-organizačními vztahy, které mohou mít pouze ekonomické zaměření, a že postavení státu je v oblasti hospodářství v podstatě stejné jako v jiných oblastech, jež jsou předmětem státní správy, pak nelze na druhé straně očekávat, že státní orgány hospodářského řízení budou postupovat podstatně jinak než orgány státní správy v jiných oblastech. Jejich rozhodnutí tedy budou založena, jak uvádí Alexejev (...), především na volné úvaze...“ Na základě poznatků ekonomické vědy dále dovozuje, že tyto vztahy mají povahu vztahů ekonomických a jejich právní úprava je úpravou hospodářskoprávní.

a administrativní je pouze podmíněné, administrativní i ekonomické principy se realizují v mocenskoprávních formách.

Kozlov argumentuje současně a týmiž argumenty proti ekonomickým teoriím i proti hospodářskému právu. Tak obviňuje zastánce hospodářského práva z právního nihilismu, tvrdí, že popírají právní formu hospodářského řízení. Podle Kozlova žádná speciální ekonomická forma řízení neexistuje, ekonomický obsah musí nabýt formy správněprávní nebo státněprávní.

Kozlov argumentuje rovněž proti názorům, podle nichž stát je nejen součástí nadstavby, ale díky své hospodářské řídicí činnosti se stává i součástí základny. Jeho základní koncepcí je myšlenka jednoty státní správy, od níž nelze odtrhávat ani oblast řízení národního hospodářství. Z této jednoty vyplývají i teze o jednotě soustavy správních orgánů. Teoriím hospodářského práva vytýká, že porušují tuto jednotu správní činnosti, usilují o vydělení určité kategorie správních orgánů atd. I ekonomické metody řízení mají podle Kozlova administrativně právní formu. Za nesprávnou považují výtku, že zastánci hospodářského práva popírají političnost hospodářského řízení. Kozlov totiž na mnoha místech ztotožňuje státní a politické. Politickou povahu však mohou mít nejen státní orgány.

Kozlov postihuje racionálně mnohé stránky soudobých ekonomických a hospodářskoprávních koncepcí. Jeho argumentace však tyto myšlenky přesvědčivě nevyvrací. Někdy se dopouští určité absolutizace, popř. zkreslování těchto teorií. Tak se např. domnívám, že nelze říci o hospodářskoprávní koncepci, že staví „proti sobě“ politické a hospodářské řízení, nebo že staví hospodářské řízení „mimo rámec státního řízení“.

Sovětské občanské právo, učebnice vydaná v Moskvě v roce 1973,⁵⁶⁾ vychází ze širokého chápání předmětu občanského práva. Občanské právo reguluje majetkové vztahy spjaté s využíváním zbožněpeněžní formy a některé nemajetkové vztahy s nimi spjaté. Sovětské občanské právo podle těchto autorů vždy vycházelo z jednoty občanskoprávní úpravy, a to nezávisle na účastnících občanskoprávních vztahů (občané, organizace). Tato jednota je podmíněna jednotou ekonomiky, osobních a společenských zájmů. V učebnici se znovu operuje argumenty, které lze nalézt již v článcích z let 1956–1960. Ani argumentace této publikace tedy nepřináší novou a přesvědčivou koncepci.

Jednou z nejnovějších prací zabývajících se rovněž otázkou postavení hospodářského práva v systému práva je učebnice hospodářského práva od V. P. Gribanova a O. A. Krasavčikova.⁵⁷⁾

Autoři se vyslovují v učebnici proti hospodářskému právu jako samostatnému právnímu odvětví a svou argumentaci zaměřují proti konkrétní koncepci V. V. Laptěva. Tvrdí, že hospodářské právo nemá stejnorodý předmět úpravy. Souhlasí se zastánci hospodářského práva v tom, že organizační a majetkové vztahy tvoří jednotnou sféru socialistického hospodaření. Dodávají však, že „jednota neznamená totožnost, ale podstatnou sou-

⁵⁶⁾ Sovětskoje graždanskoje pravo, Moskva 1973.

⁵⁷⁾ V. P. Gribanov, O. A. Krasavčikov: Chozjajstvennoje pravo, Moskva 1977.

vislost rozdílného a jestliže není této podstatné souvislosti, jestliže není *rozdílného*, není ani jednoty a není ani důvodu usuzovat na její existenci. To se stejně vztahuje jak na jednotu sféry socialistického hospodaření, tak na jakoukoli jinou skutečnou jednotu mimo hranice této společenské sféry“.⁵⁸⁾

Teoretici hospodářského práva podle autorů učebnice ztotožňují netožné organizační a majetkové vztahy, které jsou sice jednotné, ale nikoli stejnorodé. Autoři učebnice k tomu říkají: „Kardinální rozdíl mezi organizačními a majetkovými vztahy vyplývá z toho, že vznikají-li majetkové vztahy bezprostředně v samém procesu výroby a rozdělování materiálních statků, organizační vztahy vznikají ve sféře *organizování* tohoto procesu. Těsná souvislost mezi nimi je neztotožňuje ani nečiní stejnorodými.“⁵⁹⁾

Jestliže však autoři dostatečně jednoznačně objasňují, co chápou jednotou, měli by obdobně postupovat u pojmů stejnorodosti a totožnosti.

Proti termínu totožnost společenských vztahů ve smyslu, v němž je v učebnici použit, lze mít námitky. Totožnost nemůže znamenat nic jiného než úplnou shodu ve všech prvcích. V úvahách o právním systému však jde o skupiny netotožných společenských vztahů — ať už mluvíme o jednom právním odvětví, nebo o několika. Jestliže vymezí nauka předmět právního odvětví, činí tak pomocí abstrakce, zobecnění a nemůže tak činit hledáním totožných společenských vztahů. Ani Laptěv se zřejmě nedomnívá, že jde o skutečnou totožnost. Vezmeme-li v úvahu nepřesnost použití tohoto termínu (ať zastánci hospodářského práva, nebo odpůrci), nelze argumentovat poukazem na rozdílnost společenských vztahů. Tedy totožnost ve smyslu Laptěvovy koncepce nemůže vylučovat rozdílné vlastnosti společenských vztahů, ale může znamenat pouze stejnorodost.

Gribanov a Krasavčikov se pokoušejí dokázat, že organizační a majetkové vztahy nejsou totožné (s čímž je nutno souhlasit), že netvoří jednu, ale dvě skupiny vztahů, mezi nimiž jsou podstatné rozdíly. Domnívám se však, že v tomto bodě jejich argumentace ztrácí přesvědčivost. Vychází totiž z vymezení organizačních a majetkových vztahů, které předpokládá jasné rozhraní⁶⁰⁾ mezi oblastí samotné výroby a oblastí organizování tohoto procesu. Obě tyto oblasti však souvisí natolik úzce, že se prolínají. Při organizování výroby tak mohou vznikat majetkové vztahy a naopak majetkové vztahy mohou plnit organizační funkce. I když lze mluvit o převládajícím charakteru určitých vztahů, je třeba vzít v úvahu, že hospodářské vztahy obsahují mnohdy jak majetkové, tak organizační prvky.

⁵⁸⁾ Tamtéž, str. 18–19.

⁵⁹⁾ Tamtéž, str. 19.

⁶⁰⁾ Tamtéž, str. 24: organizační vztahy jsou „ty společenské vztahy, které vznikají v souvislosti s normalizací (uspořádáním, formováním atd.) jiných společenských vztahů, koordinováním jednání jejich účastníků nebo formováním (stejně jako reorganizováním nebo likvidováním) určitých společenských útvarů (podniků, zařízení aj.)“; dále se uvádí: „Majetkové vztahy — jsou konkrétní společenskoekonomické vztahy vznikající mezi určitými osobami (orgány řízení, podniky, sdruženími aj.) při držbě, užívání a disponování výrobními prostředky a spotřebními předměty.“

Tuto koncepci se, myslím, autorům učebnice nepodařilo vyvrátit, a tím ani nepopřeli stejnorodost předmětu hospodářského práva.

Za nedostatek považují i skutečnost, že v učebnici není vymezen obsah pojmu stejnorodost, že se jím operuje jako něčím obecně známým. Je-li však stejnorodost považována za kritérium, je zcela nezbytné chápat ji přesně a jednotně. V každém případě je nutno připustit, že stejnorodé mohou být i vztahy netotožné. Popřením totožnosti (ve shora uvedeném smyslu) není tedy automaticky popřena stejnorodost vztahů. To platí o to víc, že Griбанov a Krasavčikov přiznávají hospodářským vztahům jednotnou povahu.

Překážkou úspěšnosti diskuse je tedy mimo jiné i terminologická nejednotnost.

Pokusy o vymezení jednotlivých právních odvětví jsou někdy poznamenány nedomyšleností obecně teoretických koncepcí. V tomto smyslu je užitečné připomenout Leninova slova, na něž poukazuje také V. G. Afanasjev: „Ten, kdo se pouští do dílčích otázek bez předběžného řešení otázek obecných, bude na každém kroku, aniž si to uvědomí, nevyhnutelně na tyto obecné otázky ‚narážet‘. A narážet na ně slepě v každém jednotlivém případě znamená odsuzovat naši politiku k nejhoršímu kolísání a bezzásadovosti.“⁶¹⁾

Námítky uplatňované proti hospodářskému právu v průběhu diskuse v SGP v letech 1956–1960 lze shrnout do několika skupin:

- Obecná ustanovení občanského práva se vztahují i na hospodářskoprávní vztahy, vytvořením hospodářského práva jako samostatného právního odvětví by došlo k dublování (Děnisov, Bernštejn, Genkin).
- Není možné vytvořit vlastní obecnou část hospodářského práva, což je vlastně druhá strana předchozího argumentu (Ioffe, Šargorodskij).
- Nelze slučovat úpravu státního a družstevního socialistického vlastnictví, nelze spojovat tak různorodé vztahy, jako jsou horizontální a vertikální, organizační a majetkové vztahy.
- V občanském i hospodářském právu je stejná základní metoda úpravy – rovnost stran. Plánovitost není specifická jen pro hospodářské právo, existuje i v občanském právu (Děnisov, Bernštejn). I v hospodářských vztazích existuje svobodná vůle stran.
- Jde o snahu odtrhnout právní úpravu ekonomického obratu mezi organizacemi a občany atd., což znamená odmítnutí jednoty ekonomického obratu v socialistické společnosti (Děnisov, Bernštejn).
- Většina autorů připouští, že hospodářské vztahy jsou sice specifické, ale ne natolik, aby přestaly být předmětem úpravy občanského práva (Genkin, Děnisov, Bernštejn).
- Vztahy v zahraničním obchodě nemohou tvořit samostatné odvětví a nelze je přiřadit ani k hospodářskému právu, ani k občanskému právu v jeho zúženém pojetí.

⁶¹⁾ V. I. Lenin: Spisy, sv. 12, Praha 1956, str. 478.

Všechny tyto argumenty nejsou nevyvratitelné, o některých protiargumentech jsem se zmínila výše. Kromě příslušných protiargumentů je třeba vzít v úvahu i tendence současného společenského vývoje. To je především stoupající význam právní regulace národního hospodářství a velký kvantitativní rozsah této regulace, politickými orgány stále více zdůrazňovaný zájem na větší efektivitě hospodářskoprávních předpisů a úsilí o zdokonalování a prohloubení úpravy. V souvislosti s těmito evidentními fakty klesá snaha potlačit v oblasti teorie hospodářskoprávní koncepce. Teorie hospodářského práva se rozvíjí, přibývají specializovaní hospodářští právníci a právní praxe se jednoznačně přiklání na stranu zformování samostatného odvětví hospodářského práva.

Přes všechny tyto pozitivní jevy nebyla dosud v SSSR přijata koncepce hospodářského zákoníku (ačkoli již byl vypracován jeho návrh) a nezdá se, že by v dohledné době bylo hospodářské právo definitivně uznáno jako samostatné právní odvětví.

Diskuse v SGP byla oficiálně uzavřena v roce 1960. Byly schváleny základy občanského zákonodárství SSSR, což mnozí považovali za tečku za diskusí. Existence kodexu však není ukazatelem existence právního odvětví — o tom jsem se již zmínila výše. Dokonce lze říci, že není ani rozhodující, zda právní teoretici existující skupinu právních norem nazývají právní odvětvím nebo ne, zda diskuse o odvětví skončila nebo pokračuje. To vše plyne z názoru o objektivním charakteru právního systému.

Z hlediska zájmu dělnické třídy, který je považován za významné kritérium diferenciací na právní odvětví, je v současné etapě vývoje socialistické společnosti takřka nejvýznamnějším úkolem regulace národního hospodářství regulace taková, která rozvoj národního hospodářství urychluje a podporuje v souladu se společenským zájmem. Je proto nesporně v souladu s tímto zájmem i rozvoj hospodářského práva jako právního odvětví. Kritériem správnosti teorie v marxistické vědě vždy musí být praxe. A praxe hovoří jednoznačně ve prospěch hospodářského práva.

Pokud jde o současný stav diskuse o hospodářském právu v sovětské literatuře, lze říci, že nedošlo ke sjednocení názorů, ale naopak vyhranilo se několik proudů. Jednak odpůrci hospodářského práva argumentující buď z pozic občanského práva, nebo z pozic správního práva, dále skupina zastánců hospodářského práva, která je celkem jednotná a jejímž nejvýznamnějším představitelem je V. V. Laptěv a konečně skupina „středu“, která zachovává víceméně neutrální postoj. Pozornost věnovaná tomuto tématu koncem padesátých let přirozeně opadla, spíše úvodní partie nových učebnic setrvačně zaujímají určitá stanoviska. Vzhledem k nezbytnosti řešení konkrétních otázek právní vědou je tento vývoj pochopitelný. Je možné rovněž konstatovat, že přes uvedenou nejednotnost posunují se stanoviska z krajních poloh blíže ke středu zejména tím, že se běžně uznává určitá specifičnost i jednotnost hospodářských vztahů.

Domnívám se, že z diskuse je možné vyvodit ještě jeden závěr. Základní příčinou přetrvávající nejednotnosti stanovisek je nedostatek plně vyho-

vující obecné teorie právního systému, nejasnosti v chápání diferenčních kritérií, pojmu právní odvětví, pododvětví atd.

Pokud jde o další vývoj hospodářskoprávní koncepce, je možné se domnívat, že trvalý růst významu i rozsahu tohoto odvětví a stále zřejměji vystupující specifická hospodářských vztahů povede nutně dříve nebo později k jeho všeobecnému uznání.

ИРЕНА ПЕЛИКАНОВА

К дискуссии о хозяйственном праве в советской юридической литературе

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается дискуссия о хозяйственном праве, которая проходила и в известной степени проходит еще в настоящее время в советской литературе. В дискуссии можно разграничить два основных этапа. В этой связи статья подразделяется на вводный раздел, занимающийся общими теоретическими вопросами, и на последующие две части. В первой из них рассматривается дискуссия в советской научной литературе 20—30 гг., а вторая обнимает период второй половины пятидесятых годов. Скорее в качестве дополнения дается анализ и некоторых мнений, высказанных по данному вопросу в публикациях за последние годы.

В вводном разделе в общих чертах и в краткости охарактеризованы явления, которые привели к возникновению хозяйственно-правовых теорий. Автор стремится к осмыслению предмета и цели дискуссии, к сжатой характеристике прохождения последней.

В первой главе статьи сделана попытка выдвинуть основные общетеоретические вопросы, освещение которых, по мнению автора, крайне необходимо в целях объединения взглядов на систему социалистического права. В этом разделе не имелось в виду разрешить основные вопросы, а скорее всего обратить внимание на их весомость и сложность. Речь идет прежде всего об определении самого понятия правовой системы, далее о понятии дифференциации системы, о различительных критериях и об определении понятия правовой отрасли в подотрасли. Здесь же отмечены некоторые воззрения в данной области, опубликованные в чехословацкой научной литературе (В. Кнапп, Э. Кучера).

Вторая глава обнимает период первого этапа дискуссии о хозяйственном праве — период двадцатых и тридцатых годов. В этом разделе автор отправляется прежде всего от взглядов П. И. Стучки. Описывается им процесс развития его взглядов — от социального права, включая „гражданское или хозяйственное“ право, и кончая хозяйственно-административным правом. Автор останавливается также на отказе от концепции хозяйственно-административного права, заявленном уже в указанный период. Ссылаясь главным образом на работы Л. Я. Гинзбурга и А. Г. Гойхбарга, автором документируется широкое понимание хозяйственного права.

Хозяйственно-правовая концепция двадцатых и тридцатых годов оценивается автором прежде всего в связи с историческими условиями того времени, с учетом их неизбежной исторической ограниченности. С другой же стороны подчеркиваются им положительные стороны этих теорий, в которых уже в наиболее раннем периоде социалистического государства отразились многие важнейшие и новые черты общественных отношений в экономической области.

Последняя часть статьи, озаглавленная „Взгляды на хозяйственное право, высказанные в ходе дискуссии о системе советского социалистического права во второй половине пятидесятых годов“, состоит из краткого введения и двух разделов.

В вводном разделе даются более четкие определения второго этапа дискуссии о хо-

хозяйственном праве и последний включается в контекст дискуссии, проходящей также в других социалистических странах. Здесь же дается его оценка применительно к первому этапу и делается попытка сравнить концепции хозяйственного права двадцатых и тридцатых годов с концепциями данного периода.

В первом разделе последней главы работы рассматриваются взгляды сторонников хозяйственного права на его предмет, значит взгляды, опубликованные в журнале „Советское государство и право“ в период 1956—1960 гг. Отдельные статьи следуют за собой в хронологическом порядке и наряду с краткой характеристикой мнения их авторов делается попытка дать критический анализ и оценку каждой концепции. Здесь же рассматриваются взгляды тех, кто хотя и прямо не относится к числу сторонников хозяйственного права, но против него не выступает и считает вполне возможным его самостоятельное существование как правовой отрасли (Л. И. Дембо). Производится разбор концепций следующих сторонников хозяйственного права: В. С. Тадевосьяна, В. П. Ефимочкина, И. В. Павлова, В. В. Лаптева и В. К. Мамутова. З. М. Заменгоф, Я. Ф. Миколенка.

Последний раздел работы посвящен противникам хозяйственного права как самостоятельной правовой отрасли. Автором рассматриваются статьи Д. М. Генкина, В. Кнаппа, О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородского, С. С. Алексеева, А. И. Денисова и Н. И. Бернштейна. В заключение сделана попытка обобщить аргументы этих авторов, использованные ими в ходе дискуссии на страницах СГП по вопросам хозяйственного права.

Кроме разбора статей указанных авторов рассматриваются также некоторые воззрения, опубликованные в последние годы. В частности, это — взгляды Ю. М. Козлова, В. П. Грибанова.

Статья заканчивается попыткой дать оценку современного положения в дискуссии и описания места хозяйственного права, занимаемого им в наше время и отражающегося главным образом в политических документах, а также в правовой теории и научной литературе. Учитывая дальнейшие перспективы думается, что все отчетливее вырисовывающаяся специфичность хозяйственных отношений, сказывающаяся в неуклонно возрастающем в количественном отношении и в качественно совершенствующемся хозяйственном законодательстве, вместе с явной заинтересованностью рабочего класса в эффективном упорядочении данной сферы общественных отношений, рано или поздно неизбежно приведет к всеобщему признанию хозяйственного права в качестве самостоятельной правовой отрасли. Подтверждением этого служит и процесс развития дискуссии о хозяйственном праве.